

(अनौपचारिक अनुवाद)

२००८ मानव अधिकार प्रतिवेदन : नेपाल

लोकतन्त्र, मानव अधिकार र श्रम व्युरो

मानव अधिकारको अभ्यास संबन्ध २००८ को देशीय प्रतिवेदन

फेब्रुअरी २५, २००९

दुई करोड नब्बे लाख जनसंख्या भएको देश नेपाल अहिले संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र तर्फको संक्रमण प्रक्रियामा रहेको छ । अप्रिल १० मा भएको संविधान सभाको चुनावमा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी नेपाल (माओवादी) ले धेरै सीटहरु सहित विजय हासिल गरे । राजनीतिक हिंसा, धम्की र मतदानमा अनियमितताको खबरहरु सुनिएका थिए, तापनि स्वदेशी र अन्तराष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरुले चुनावलाई विस्वसनीय भनेर स्वीकार गरे । यो संविधान सभाले नयाँ संविधान निर्माण गर्ने र विधायिकाको काम गर्ने गरी दुई वटा भुमिका निभाएको छ । अगस्त ३१ मा बनेको बहुदलिय गठबन्धन सरकारको नेतृत्व माओवादीका पुष्प कमल दाहालले गरिरहेका छन् । यो सरकारले नेपाली कांग्रेसले नेतृत्व गरेको १६ महिने अन्तरिम सरकारबाट सत्ता हातमा लिएको हो । मे २७ मा शपथ लिएको लगतै संविधान सभाले राजतन्त्रको अन्त्य गर्दै देशलाई संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको रूपमा घोषणा गर्यो । त्यस पछि गरिएको अन्तरिम संविधानले राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको व्यवस्था गर्यो । जुलाई २३ मा रामवरण यादव र परमान्द भा ले क्रमैसँग राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपतिको शपथ लिए । समान्यतया यो अवधिमा गैरसैनिक निकायहरुले सुरक्षा संयन्त्रलाई परिचालन गरेको भए पनि सुरक्षा फौजले स्वतन्त्र रूपमा कार्य गरेका उदाहरण पनि प्रशस्तै भेटिए ।

सुरक्षा फौजले यो वर्ष केही मानव अधिकार हननका अपराध गरे भने माओवादी, माओवादीसँग संबद्ध योंग कम्युनिष्ट लिंग (वाइसीएल) र जातियतामा आधारित सशस्त्र समुहहरुले थुप्रै मानव अधिकार हननका अपराधहरु गरे । २००६ को वृहत शान्ति संझौतालाई अनुशरण गर्दै नेपाली सेना व्यारेक भित्रै सीमित रह्यो । नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरीबलका अधिकारीहरुले देशमा भएका केहि प्रदर्शनहरुमा अत्यधिक र घातक बल प्रयोग गरे । माओवादीहरुले बेलाबेलामा यातना र अपहरण लगायतका स्वेच्छाचारी र गैर कानुनी घातक बल प्रयोग गरे । हिंसा जबर्जस्ती चन्दा असुली र धम्कीका घटनाहरु वर्ष भरि नै घट्दै रहे । मुख्य गरी भारतीय सीमा नजिकको तराई क्षेत्रमा थुप्रै सशस्त्र समुहहरुले साधारण नागरिक, सरकारी अधिकारीहरु, निश्चित जातिय समुदायका सदस्यहरु, माओवादीहरु र एक आपसमै आक्रमण गर्ने कार्यमा संलग्न रहे । मानव अधिकार हनन गर्नेलाई दण्डहीनता, संचारकर्मीलाई धम्की, स्वेच्छाचारी धरपकड, अदालती कारवाही भन्दा पहिले नै लामो समयको थुना जस्ता गम्भीर समस्याहरु निकै नै देखिए । सरकारले न्यायपालिकाको स्वतन्त्रता माथि संझौता गर्यो भने समाजले अपांग र

तल्लो जाति प्रतिको भेदभाव जारी नै राख्यो । महिला विरुद्धको हिसां र महिला तथा बालबालिकाको ओसार पसार तथा बेचखिन जारी रह्यो ।

मानव अधिकार प्रतिको सम्मान

भाग १ : व्यक्तिको अखण्डताको सम्मान र निम्न कुराबाट मुक्ति :

(क) स्वेच्छकारी र गैरसरकारी रूपमा जीवनबाट बच्चत गर्ने काम

सरकार र यसका प्रतिनिधिहरूले गरेका स्वेच्छाचारी र गैर कानुनी हत्याका थुप्रै प्रतिवेदनहरू आए । वर्षको अन्त्यमा अनौपचारिक सेवा केन्द्र (इन्सेक) भन्ने गैर सरकारी संस्थाले २६५ जना मारिएको प्रतिवेदन सार्वजनिक गन्यो । इन्सेकका अनुसार सुरक्षा फौजले ३६ जनाको हत्या गन्यो, माओवादी र वाइसीएलले चार जनाको हत्या गरेको विश्वास गरियो र मारिएका मध्ये आधाभन्दा बढीको कुनै निश्चित समुह एकिन गर्न भने सकिएन । परिवारले समुहको नाम लिन डराए । वृहत शान्ति संझौता अनुसार नेपाली सेना व्यारेकमै बस्यो र यो वर्ष यसका विरुद्ध मानव अधिकार हननका लान्छना लागेनन् ।

तराई क्षेत्रमा जनवरी र फेब्रुअरीको अन्तिम दुई हप्तामा पटक पटक भएको अशान्तिमा सरकारी निकायहरूले सतर्क नगराईकन र कहिले काँही घातक बल प्रयोग गरे । संयुक्त राष्ट्रसंघ मानव अधिकार संबन्धि उच्च अधिकारीको कार्यालयका अनुसार, नेपालगंज, सिराहा, सप्तरी, नवलपरासी र सुनसरीमा भएका विरोधहरूमा सरकारी निकायले ६ जनाको ज्यान लिए । ५ जना पुरुष नागरिकहरू प्रहरीको गोली लागि मरे भने १ जना पुलिसको लाठीको कारणले घाइते भइ ज्यान गयो ।

ह्युमन राइट्स वाचका अनुसार अप्रिल २७ मा माओवादीको सशस्त्र बाहिनीले व्यापारी रामहरि श्रेष्ठ लाई अपहरण गन्यो र चितवनको शक्तिखोर व्यारेकमा सास्ती दिई हत्या गन्यो । सो बाहिनीले हत्या स्वीकार्यो र श्रेष्ठलाई चोरीको दोष लगायो । तर सरकारले यो मुद्दाको अनुसन्धान गर्न कुनै पनि कार्यवाहि अधि बढाएन ।

नोभेम्बर २१ मा रौतहट जिल्लाको गौरमा भएको आक्रमणमा नौ वर्षका दबल राय यादव मारिए र अरु चार जना घाइते भए । साँस्कृतिक कार्यक्रमको लागि तयार गरिएको मञ्च नजिक सकेट बम पड्किदा सो घटना भएको थियो । सो घटनाको जिम्मेवारी कनै समुहले लिएन र वर्षको अन्त्यसम्म अनुसन्धानको कुनै पनि कारबाही अधि बढाइएको छैन ।

डिसेम्बर २ मा तराईको एक भूमिगत समुह मध्येस राष्ट्रिय जनतान्त्रिक पार्टी (मराजपा) का कार्यकर्ताहरूले सप्तरी जिल्लामा एक बसमा आगो लगाउदा एक जनाको जलेर मृत्यु भयो भने अरु पाँच जना सख्त घाइते भए । पूर्व पश्चिम राजमार्गको वीरेन्द्र बजार खण्डमा काठमाडौं तरफ गझरहेको बसलाई मराजपाका करीव एक दर्जन कार्यकर्ताले उनीहरूले आळ्हान गरेको हडतालको अवज्ञा गरेको भनी अधिनमा लिए । प्रत्यक्षदर्शी र प्रहरीका अनुसार हतियारधारी पुरुष आक्रमणकारीले यात्रुलाई ओर्लनै नदिई सोभै बसमा आगो लगाए र यात्रुबाट पाँच लाख

रुपैया (करिब ६,५०० डलर) बराबरको धनमाल लुटे । एक यात्रुको जलेर मृत्यु भयो भने ३९ जना भागेर बाँच्न सफल भए ।

सेप्टेम्बर महिनामा २००७ को मार्चमा रैतहटको गौरमा माओवादी र मधेशी जनअधिकार फोरमका एकै समयमा र प्रतिस्पर्धामक रूपमा निकालिएको जुलूस बीच भएको झडपमा मारिएका २६ जनाका परिवारले सरकारबाट पाएको आश्वासन अनुसारको क्षतिपुर्ति पाउन शुरु गरे ।

संबन्धित निकायले २००७ को जुनमा गरिएको विनोद पन्त र शेषमणि लामिछानेको हत्या विषयलाई लिएर दुई जनालाई पकाउ गयो र पछि रिहा गयो ।

२००७ को सेप्टेम्बरमा भएको मोइद् खाँ को हत्याको विषयमा छानबिन गर्न गठित स्वतन्त्र समितिले आफ्नो प्रतिवेदन बुझायो । प्रतिवेदन सार्वजनिक गरिएन र वर्षको अन्त्य सम्म कनै कार्याही चलाईएको छैन । सरकारले २००६ मा हत्या गरिएका उमेश चन्द्र थापा, ऋषिराम कुमाल, भीमसेन दाहाल, तुलसी क्षेत्री र विष्णु पाण्डे लाई शहिद घोषणा गयो, तर थप कुनै कार्यवाही गरिएन ।

नेपाली सेनाले २००५ मा गरिएको देवेन्द्र राईको हत्या संबन्ध अनुसन्धान गर्न एक सैनिक अदालत गरिएको कुरा बतायो । अदालतले लेफ्टीनेन्ट भीष्म रावललाई दोषी ठहर्यायो, उनलाई ४५ दिन कैद गरियो र सेकेन्ड लेफ्टीनेन्टमा घटुवा गरियो । सैनिक चौकीको कमाण्डरलाई एक महिना कैद गरियो र पाँच वर्ष सम्म बढुवा रोक्का गरियो । वारेन्ट अफिसरलाई एक महिना कैद गरियो र चार वर्ष सम्म बढुवा रोक्का गरियो ।

यस वर्ष सैनिक इलाका र संरचनाको सुरक्षाको लागि नेपाली सेनाले राखेको बारुदी सुरुड पड्किदा पाँच जना घाइते भए । माओवादीद्वारा भण्डार गरिएका वा त्यसै छाडिएका सुधारिएका विष्फोटक हतियाहरु र युद्धताकाका विष्फोटक पदार्थका अवशेषले सामान्य नागरिकहरु मारिने र घाइते हुने क्रम चलिनै रह्यो । वृहत शान्ति संभौता अनुरूप नेपाल स्थित संयुक्त राष्ट्रसंघ (अनमिन) बारुदे सुरुड कार्य एकाइले जुलाईमा माओवादी सेना इलाका वरिपरि संपूर्ण सुधारिएका विष्फोटक पदार्थ नष्ट गर्ने काम पुरा गयो । अनमिनले नौ वटा स्थानमा नेपाली सेनाद्वारा विछाइएका १४,००० त्यस्ता पदार्थ नष्ट गयो, ५३ वटा प्रतिलडाकु सुरुडहरु मध्ये २५ वटा सुधारिएका विष्फोटक पदार्थ हटायो । वृहत शान्ति संभौता र २००६ को डिसेम्बरको हतियार र सेना व्यवस्थापन संबन्धि संभौता अनुसार ३० दिन भित्र सबै बारुदी सुरुडहरु पहिचान गर्ने र ६० दिन भित्र सबै हटाइ सक्नु पर्ने भयो । अनमिनको बारुदी सुरुड कार्य एकाइलाई सुरुड संबन्धि उपलब्ध सुचनाहरु दिइयो । वर्षको अन्त्यमा ४१ बालबालिका सहित ६७ क्षतिका घटनाहरु भए (यसमध्ये चार जना मारिए र १३ जना सख्त घाइते भए) ६२ वटा घटनाहरु सुधारिएका विष्फोटक पदार्थबाट भए भने बारुदी सुरुडले चार वटा घटना गराए ।

(ख) बेपत्ता

१० वर्षे माओवादी बिद्रोहका अवधिमा बेपत्ता पारिएकाहरुको यथार्थ स्थिति थाहा हुन सकेन । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका अनुमानित आँकडा अनुसार वर्षको अन्त्य सम्म ९७० वटा

बेपत्ताका मुद्दाहरु बारे केही पत्ता लागेन (यी मध्ये ६७१ जना राज्यले र २९९ जना माओवादीले बेपत्ता पारेका थिए)। वर्षको अन्त्य सम्ममा सरकारले बेपत्ता गराउने सरकारी अधिकारी वा माओवादी कसैलाई पनि कानुनी कार्यवाही चलाएन र आयोगले पहिचान गरेका ६७१ जना राज्यद्वारा बेपत्ता पारिएको अवस्था सार्वजनिक गरेन।

नेपाली सेनाको भैरवनाथ गणद्वारा ४९ जना लाई माओवादीसँग संबन्ध भएको आशंकामा पक्राउ गरी महारागंज ब्यारेकमा थुनामा राखेको बारे मानव अधिकार संबन्ध उच्च अधिकारीको कार्यलयले २००६ मा तयार पारेको प्रतिवेनमा सरकारले कुनैपाइला चालेन। २००७ मा नेपाली सेनाको अनुसन्धान कार्यदलले १२ जना बेपत्ता पारिएकाको बारे रक्षा मन्त्रालय र अन्तरिम संसदलाई जानकारी गरायो र रक्षा मन्त्रालयका अनुसार सो जानकारी सार्वजनिक गरियो। सेनाले यो विषयमा सरकारबाट अरु थप निर्देशन प्राप्त नगरेको बतायो।

डिसेम्बर १७ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले एक प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्यो, जस अनुसार भैरवनाथ गणद्वारा बेपत्ता पारिएकाहरुको शंकास्पद आम चिहान क्षेत्रबाट डिसेम्बर २००७ मा लिइएका डिएनए नमुना परिक्षण गर्दा प्राप्त अवशेष पुरुष मानव भएको निक्यौल भयो। अवशेषका पहिचान गर्नको लागि अनुसन्धान वर्षको अन्त्य सम्मनै चलिरहेको थियो।

(ग) सास्ती र अन्य क्रु अमानवीय बदनाम गर्ने व्यवहार वा सजायँ

अन्तरिम संविधान २००७ ले सास्तीलाई निषेध गरे तापनि कानुनले सास्तीलाई अपराध परिभाषित गरेको छैन। सास्ती क्षतिपूर्ति ऐनले सास्ती पीडितलाई क्षतिपूर्ति को व्यवस्था गरेको छ, यद्यपि पीडितले अदालतमा मुद्दा लड्नु पर्ने हुन्छ भने दोष लागेका पीडकको बचाउ महान्यायाधिवक्ताको विभागले गर्दछ। सास्ती पीडित केन्द्र, एड्भोकेसी फोरम नेपाल र मानव अधिकार संबन्धि उच्च अधिकारीको कार्यालयको प्रतिवेदन अनुसार सुरक्षा फौजले थुनुवाहरुलाई आँखामा पट्टी बाँधि दिन्थे, पाइतालामा पिट्थे र लातीले हिर्काउँथे, र प्लास्टिक र बाँसका लट्ठीले पिट्थे। सशस्त्र विद्रोहको बेला थुनामा परी सास्ती पाएकाहरुले बताए अनुसार पीडकहरु उनीहरुको छाती र पेटमा हिँड्थे, पतीले छाला काटिदिन्थे, पेटको तल्लो भागमा लातीले हिर्काउथे, नाकबाट पानी खन्याइ दिन्थे, कोरा लगाउँथे, उनीहरुका परिवारका सदस्यलाई बलात्कार गर्ने र मार्ने धम्की दिन्थे, टाउका र अनुहारमा थप्पड मार्थे, लगातार उफ्रन लगाउँथे, सिसा मिसिएको खाना खान लगाउँथे र मान्छेको पिसाव पिउन बाध्य गराउँथे। एड्भोकेसी फोरमले देशका १६ जिल्लामा यस वर्ष अन्तर्वार्ता लिइएका ३,७३१ थुनिएका मध्ये १,२२८ ले सास्ती पाएको बताए। बदलाको डरले नागरिकहरुले प्रहरी विरुद्ध कुनै पनि घटनाहरु बाहिर ल्याउन चाहेनन्।

नोभेम्बरमा जारी गरिएको ह्युमन राइट्स वाच्को प्रतिवेदन अनुसार प्रहरी हिरासतको अवस्था र खासगरी सोधपुछका क्रममा १३ वर्ष उमेरका बालबालिका सहित वर्ष भरिमा २०० भन्दा बढी सास्तीका घटनाहरु भए। प्रतिवेदन अनुसार बालबलिकाहरुलाई लातीले हिर्काउने, शरीरमा मुक्काले हिर्काउने, खुट्टाका औलामा काँटी घुसार्ने, बाँस र प्लास्टिकका लट्ठीले पाइतालामा, तिघ्रामा, पाखुरामा, हातको पछाडि, र पिठ्युँमा हिर्काउने गरिन्थ्यो। नेपालमा बाल श्रमिक नामक गैर सरकारी संस्थले प्रहरी हिरासतमा बालबलिकालाई दुर्व्यवहार गरिएको ३७ वटा

मुद्दाहरु दर्ता गन्यो । एम्नेष्टी इन्टरनेशनलका अनुसार सेप्टम्बर ९ मा प्रहरीले मोरड जिल्लाको बेलबारी प्रहरी थानामा सुमित्रा खवासलाई हिरासतमा लिई सास्ती दियो । आरोप अनुसार प्रहरीले सेटेम्बर १० मा दुई घण्टा सम्म खवास लाई सास्ती दिई उनको आफ्नो श्रीमानलाई आफैले हत्या गरेको कबुल दस्तखत गराउने कोसिश गन्यो । तर उनले सो आरोप इन्कार गरिन् । सोधपुछका क्रममा थानामा इन्चार्ज अफिसरले आफ्नो एक पुरुष र एक महिला अफिसरका साथ कारको चक्काको भित्री ट्यूबले हिर्काए र मुक्का पनि हाने । उनले खवासलाई करेन्ट लगाउने धम्की दिए, विषालु छेपारो उनले लगाएको लुगा भित्र राखि दिए र नांगै हुने आदेश दिए । प्रहरीले शुरुमा एड्भोकेसी फोरमलाई खवासलाई भेटन अनुमति दिए पनि पछि दिएनन् ।

अक्टोबर १४ मा प्रहरीले नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी एकिकृत मार्क्सवादी लेलिनवादी (नेकपा एमाले) का कार्यकर्ता उतीम लाल महतो को हत्या गरेको अभियोगमा सिराहा जिल्लाका चन्द्र कुमार महतो लाई पकाउ गन्यो । प्रहरीले यादवलाई उपचारको लागि जिल्ला अस्पताल लगेको दाबी गन्यो । जब त्यहाँ यादवलाई आवश्यक उपचार उपलब्ध भएन, प्रहरीले उनलाई थप उपचारको लागि जनकपुर त्याउने कोसिश गन्यो, तर यादवको बाटैमा मृत्यु भयो । यादवका परिवारले आरोप लगाए कि यादव सिराहा जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा दिइएको निर्मम सास्तीले मृत्यु भएको हो । मधेशी जनअधिकार फोरम र अन्य संगठनहरूले हत्याको विरोधमा प्रदर्शन गरे । अक्टोबर २३ मा प्रहरीले उपनिरक्षक राम बहादुर ढकाल, हवल्दार हरिवंश यादव र प्रहरी जवान सुरेन्द्र प्रसाद चौधरीलाई पकाउ गन्यो । वर्षको अन्त्यमा मुद्दा विचाराधीन थियो । जनवरी १३ मा नवलपरासी जिल्लामा कार्यरत सशस्त्र प्रहरी बलका जवानले १६ वर्षकी युवतीलाई बलात्कार गरे । अभियुक्तले उनी आफु र पीडित युवती बिच संबन्ध भएको दाबी गरे, तर युवतीका परिवारले संबन्ध स्वीकार गरेनन् । उमेरको कारण देखाई संबन्धित निकायले जवान विरुद्ध मुद्दा दायर गरे । गृह मन्त्रालयले करिब ४,९०,००० रुपैया (७,००० डलर) को क्षतिपुर्ति अनुमोदन गन्यो ।

सिराहा जिल्लामा अध्ययनरत कक्षा ६ मा पढ्ने विद्यार्थीले लहान स्थित रण सिंह व्यारेकका सैनिक जवान विरुद्ध २००७ मा लगाएको बलात्कार अभियोगको अनुसन्धान गर्न नेपाली सेनाले दुई सैनिक अधिकारीहरूलाई नियुक्त गन्यो । व्यारेकको भ्रमण र स्थानीय अधिकृतहरूसँगको भेटघाट पछि अधिकारीहरूले बलात्कार नभएको निष्कर्ष निकाले ।

एड्भोकेसी फोरमका अनुसार २००७ मा कन्चनपुर जिल्लामा १४ वर्षे बालिकालाई तीन प्रहरी र एक सामान्य नागरिकले बलात्कार गरेको अभियोगको मुद्दा संबन्धमा जिल्ला अदालतले अनुसन्धान शुरु गन्यो । वर्षको अन्त्यमा तीन प्रहरी हिरासतमा थिए भने अर्को अभियुक्त फरार थियो । बालिका भने काठमाडौंमा औषधि उपचार पछि कन्चनपुर फर्किङ्गन्, तर मनोवैज्ञानिक परामर्श चलि नै रह्यो ।

मानव अधिकार संबन्ध उच्च अधिकारीको कार्यालयले नेपाली सेना विरुद्ध मानव अधिकार हननका र सास्ती आरोपको कुनै घटना प्रस्तुत गरेन । एड्भोकेसी फोरमका अनुसार यस वर्ष माओवादीले सास्तीका १४१ अपराध गरे । सरकारले सुरक्षा फौज, माओवादी, वाइसीएलको कुर

ज्यादतीवाट स्वतन्त्र र पूर्ण अनुसन्धान गराउन सकेन र घटनामा संलग्न कसैलाई पनि अनुशासनको कार्बाही पनि गरेन ।

अगस्टमा मानव अधिकार संबन्धि उच्च अधिकारीको कार्यालयले वाइसीएलले महिनौ सम्म तथाकथित पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालन गरेको कुरा निक्यौल गच्छो । त्यस्ता केन्द्रहरुमा वाइसीएल कार्यकर्ताहरुले लागु औषधी दुर्व्यसनी र सोबाट छुटकारा पाइरहेकाहरुलाई थुनामा राख्ने, सास्ती दिने र वाइसीएललाई चन्दा दिन जबर्जस्ती गर्थे । दुर्व्यसनीलाई उपचार गर्ने निहुँमा वाइसीएलले अत्यधिक कुटाई गर्ने, नडमा सुई घुर्साने, हात खट्टा बाँधिदिने, उँधो मुन्टो गराई झुण्डाउने, नाङ्गे पारी बेइज्जती गर्ने र नराम्रा गाली दिने गर्थे । सो कार्यालयले यस बारे थप प्रतिवेदन प्राप्त गरेन ।

कालीकोट जिल्ला निवासी पुरादि प्रसाद पाण्डेलाई संबद्ध निकायले प्रकाउ गरेको २००७ जनवरीको मुद्दामा थप प्रगति भएन । निजलाई २००६ मा दुई चोटी पकाउ पर्दा प्रहरीद्वारा सास्ती दिइएको, थुप्रै आधिकारिक मृत्युको धम्की पाएको बारे सार्वजनिक रूपमा बोल्दा उनीलाई पकाउ गरिएको थियो ।

स्थानिय बच्चाहरुले बसमा हुगां हानेको कुरालाई लिएर एक बस चालकले १५ वर्षका विद्यार्थी सरोज कुमार चौधरीलाई थुनेको जुन २००७ को मुद्दा अधि बढ्न सकेन । चौधरीलाई भोलिपल्ट बिना अभियोग रिहा गरियो । माओवादी भएको शंकामा बेरेन्द्र थापा र वकिल शाही सहित ६ जनालाई नेपाली सेनाले पकाउ गरेको, दुर्व्यवहार गरेको, हत्या गरेको २००६ को मुद्दा पनि अधि बढ्न सकेन । यस वर्ष राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले २००७ का १४७ उजुरीहरुको तुलनामा ७३ वटा हत्या लगायतका मानव अधिकार हननबारे उजुरी उपर सरकारलाई सुझाव टक्क्यायो । २००७ सेटेम्बर देखि यो वर्षको अप्रिल सम्म ३० वटा मानव अधिकार हननका अपराधिलाई सजायाँ दिन र ३२ घटनाका पीडितलाई क्षतिपुर्ति दिन सरकारलाई सुझाव दियो । वर्षको अन्त्य सम्ममा यी कुनै पनि सुझाव कार्यान्वयन भएका छैनन् ।

यो वर्ष एड्भोकेसी फोरमले सास्ती क्षतिपुर्ति अन्तर्गत ६ जना संगलन, ५ नयाँ मुद्दा दायर गच्छो । वर्षको अन्त्य सम्ममा फोरमले ११ घटना संबन्धमा क्षतिपुर्ति दिएको, चारवटा मुद्दा फिर्ता लिएको, २४ वटा मुद्दा चलिरहेका थिए भने २५ मुद्दाहरु खारेज गरिएको जनायो ।

मानव अधिकार संबन्धि उच्च अधिकारीको कार्यालय अनुसार नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बलले कुनै कुनै मौकामा उत्तेजक अवस्था र विरोधहरुमा अत्यधिक र घातक बल प्रयोग गरी जवाफ दियो । उदाहरणको लागि, फेब्रुअरी १७ मा बाँके जिल्लाको नेपालगञ्जमा भएको हिंसात्मक च्यालीमा सशस्त्र जवानहरु भित्री सडकहरुमा छिरी आवास क्षेत्रमा पसेर मनपरी रूपमा महिला, पुरुष र केटाकेटी माथि आक्रमण गरे । उच्च अधिकारीको कार्यालयले टाउकोमा सख्त घाउ लागेका चार बासिन्दा र पिठ्युँ र जाँघमा लाठीको घाउ भएका ५ जनाको अवलोकन गरेको थियो । फेब्रुअरी २० मा बाँकेको जैसपुरमा भएको एक च्यालीको हिंसात्मक प्रदर्शन पछि झण्डै २५ को संख्यामा आएको सशस्त्र बलका जवानहरुले पाँच राउण्ड अश्रु र्याँसको साथै गोली प्रहार गरे । उच्च अधिकारीको कार्यालयका अनुसार, जवानहरु घरघरमा पसे, घरायसी सामानहरु तोडफोड गरे, पैसा लगायत केही सामान लुटेर पनि लगे । एक ६०

वर्षकी महिलाले पैसा लुट्ने प्रहरीसँग प्रतिवाद गर्न खोज्दा उनलाई जाँघमा गोली प्रहार गरियो । उनका श्रीमान्‌लाई टाउकोमा चोट लाग्यो र अरु स्थानीय बासिन्दाहरु लाठी प्रहारबाट घाइते भए ।

जेल र हिरासत केन्द्रको स्थिति

जेलको स्थिति निकै नाजुक थियो र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको थिएन । जेल विभागका निर्देशकको भनाई अनुसार यस वर्षको अन्त्यमा ८,४०१ कैदीहरु कैद काटिरहेका थिए ।

बाल अपराधि हिरासत केन्द्रको सुविधाको अभावमा बालबालिकाहरुलाई वयस्क कैदीसँग राखियो र कैद काटिरहेका कैदीका छोराछोरीहरुलाई अन्य विकल्प नभएकाले उनीहरुसँग रहन दिइयो । सरकारले सामान्यतया राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग र मानव अधिकार संबन्ध उच्च अधिकारीको कार्यालयलाई बिना पुर्व सूचना जेल तथा सैनिक र प्रहरी हिरासतमा राखिएकालाई भेट्ने अनुमति दियो । तथापि कहिलेकाहीं प्रहरीले पकाउ गरिएकालाई लुकाउने वा भेट्ने अनुमति दिनु भन्दा अधि घण्टौं कुर्न बाध्य पार्ने गच्यो । सेप्टेम्बरमा उच्च अधिकारीको कार्यालय र एड्भोकेसी फोरमलाई मोरड जिल्लाको बेलबारी प्रहरी हिरासतमा राखिएको एक महिलालाई भेट्न पनि दिइएन । ती महिलालाई त्यहाँ नराम्ररी पिटिएको खवर आएको थियो । प्रहरीले महिला सेल भएको जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा सार्न पनि इन्कार गच्यो ।

यद्यपि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई सरकारलाई क्षतिपुर्तिको व्यवस्था सहित कार्यवाहीको सुझाव दिने अधिकार छ, सरकारले आयोगको हस्तक्षेप गर्न सक्ने अधिकारलाई इन्कार गर्दै रह्यो ।

(घ) स्वेच्छाचारी पकाउ वा हिरासत

कानुनले स्वेच्छाचारी पकाउ र हिरासत निषेध गर्दछ । तर यस वर्ष त्यस्ता पकाउ गरिए ।

प्रहरी तथा सुरक्षा संयन्त्रको भूमिका

बृहत शान्ति संझौताले नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरीबललाई देशमा शान्ति र अमन चयन कायम गर्न अहायो । तथापि माओवादी र तराईका सशस्त्र समुहको संगलनता भएको हिंसामा प्रहरी छेउ लागेर बस्यो । प्रहरीको भनाई अनुसार, सरकारी अधिकारीहरुले शान्ति प्रक्रियामा आँच आउने कारण देखाई प्रहरीलाई माओवादी र तराईको हिंसामा हस्तक्षेप नगर्न निर्देशन दिएका थिए । वर्ष भरि थुप्रै त्यस्ता घटनाहरु भए जसमा प्रहरी, माओवादी र वाईसीएल कार्यकर्तालाई गैर कानुनी कामको लागि पकाउ गच्यो, तर गृह मन्त्रालय भित्रकै राजनीतिक नेतृत्व वा अन्य राजनीतिक नेताहरुको हस्तक्षेप पछि रिहा गर्ने काम भयो ।

प्रहरी र नेपाली सेना दुवैका मानवअधिकार हनन भएको हेर्ने सेलहरु छन्, तथापि भ्रष्टाचार र दण्डहीनता समस्याकै रूपमा रहे । प्रहरी सामान्यतया निशस्त्र थियो र गैर आतंककारी आपराधिक व्यवहारलाई रोक्ने वा अनुसन्धान गर्ने भूमिका निभायो ।

जिल्ला स्तरमा प्रहरीले माथिल्लो निकायको निर्देशन बिना नै काम गयो जसले गर्दा कानुन लागु गर्ने कुरामा आफै निर्णय गर्ने अवस्था आयो । २००७ मा जस्तै प्रहरी दुर्व्यवहार र घुसखोरीको घटना थुप्रै देखिए ।

जुन २१ मा बाँके जिल्लामा सशस्त्र प्रहरी जवान र जुलाई १२ मा बाँकेमै नेपाल प्रहरीका जवानहरूले भ्रष्टाचार र निम्न जीवन स्थितिको विरोधमा विद्रोह गरे । संबद्ध निकायले विद्रोहका नाइकेहरूलाई पकाउ गरे ।

पकाउ तथा हिरासत

कानुनले किटान गरेको छ, सुरक्षाको शंकास्पद स्थिति र लागुऔषधको घटना बाहेक, निकायहरूले पकाउ गर्न, मुद्दा चलाउन वा पकाउ गरेको व्यक्तिलाई २४ घण्टा भित्र रिहा गर्न र पकाउ गरेको ७ दिन भित्र अदालतमा मुद्दा चलाउन पुर्जी प्राप्त गर्नु पर्दछ, तर सुरक्षा बलले यी व्यवस्थालाई बराबर रूपमा नाच्दै गए ।

यदि अदालतले हिरासतलाई मान्यता दिन्छ, भने कानुनले प्रहरीलाई शंकास्पद व्यक्तिलाई २५ दिन सम्म अनुसन्धान पुरा गर्न र चाहिएमा ७ दिन थप्न अधिकार दिएको छ कुनै कुनै मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले अदालतमा हाजीर नगराई २४ घण्टा भन्दा बढी थुनामा राखिएको व्यक्तिलाई रिहा गर्न आदेश दियो । शरणार्थी लगायतका केही विदेशीहरूले धरौटीमा छुटन गाहो भएको बताए ।

हिरासतमा भएको व्यक्तिलाई परिवारजनबाट भेट पाउन र अभियोग दर्ता भइसकेपछि वकिलसँग पहुँच पाउन कानुनले नै व्यवस्था गरेको छ । व्यवहारमा भने प्रहरीले जेलै पिच्छे फरक आधारमा पहुँच दिए । धरौटीमा छुटन सक्ने व्यवस्था भए पनि धरौटीको रकम धेरै ठुलो भएको धेरै नागरिकलाई महसुस भयो । मुद्दा र कसुर ठहर पछि हुने अवधि भन्दा बढी अवधि अदालती कार्यवाहि अघि नै राखिए ।

सार्वजनिक सुरक्षा ऐन अन्तर्गत सुरक्षा बलहरूले त्यस्ता व्यक्तिलाई पक्न सक्दछन् जसले आन्तरिक सुरक्षा र शान्ति, अरु देश सर्गको सौहार्द संबन्ध तथा नागरिक नागरिक बीचको तथा वर्ग र धर्म बीचको संबन्ध खलबल ल्याउने कार्य गर्दछन् । सरकारले ६ महिना सम्म बिना अभियोग सुरक्षात्मक दृष्टिले हिरासतमा राख्न सक्दछन् । गृह मन्त्रालयलाई लिखित सूचना बुझाइ सकेपछि सो अवधि बढाउन सकिन्छ । सुरक्षा बलले हिरासतमा लिएको २४ घण्टा भित्र जिल्ला अदालतलाई खबर गर्ने पर्दछ । अदालतले सरकार द्वारा आधिकारिक मुद्दा दायर गर्नु भन्दा अघि अरु थप ६ महिना म्याद थप्न सक्दछ ।

जुन महिनामा संबन्धित निकायहरूले सार्वजनिक सुरक्षा अन्तर्गत दुई जना नेपाली नागरिकता पाइसकेका सहित तीन तिब्बती समुदायका नेताहरूलाई पकाउ गरे । तीन हप्ता पछि सर्वोच्च अदालतले पकाउ आदेशले सार्वभौमिकता, क्षेत्रिय अखण्डता, सार्वजनिक सुरक्षा जस्ता कुनै तत्कालिन खतरा देखाउन, जो पकाउ आदेश जारी गर्न संबैधानिक व्यवस्था गरिएको छ, नसकेको ठहर गयो । सर्वोच्च अदालतले सार्वजनिक सुरक्षा ऐनको गलत खण्ड देखाई पकाउ आदेश जारी गरिएको ठहर गयो । यो ठहरले ती तिब्बतीहरूको तत्काल रिहाई गयो ।

सार्वजनिक अपराध ऐन जस्ता अन्य कानुनले बिना अभियोग थुनामा राख्न अनुमति दिन्छन् । यो ऐन र यसका थुप्रै संशोधनले शान्ति खल्बल्याउने, तोडफोड, हूलदगां र लडाई भगडा जस्ता अपराधलाई समेटदछन् । मानव अधिकार अनुगमन कर्ताहरुले प्रमुख जिल्ला अधिकारीसँग चाहिने भन्दा बढी विवेकाधीन अधिकार रहेकोमा चिन्ता जाहेर गरे । प्रहरीले सार्वजनिक खलबली, हूलदगां, तोडफोडमा संलग्न थुप्रै व्यक्तिहरुलाई पकाउ गच्यो र बिना अभियोग छोटो समयको लागि थुनामा राख्यो ।

एड्भोकेसी फोरमका अनुसार केहि घटनाका थुनुवाहरुलाई कानुनले दिएको २४ घण्टा समयावधि पछि मात्र न्यायिक निकायमा प्रस्तुत गरियो, र भनिन्छ, ती थुनुवालाई गरिएको कुटपिटको घाउ निको हुनको लागि सो समय लिइएको हो ।

ड) निष्पक्ष सार्वजनिक मुद्दा प्रक्रियाबाट बन्चित

कानुनले एक स्वतन्त्र निष्पक्ष न्यायपालिकाको व्यवस्था गरेको छ, तर अदालतहरु राजनैतिक दबाव, घुसखोरि र धम्कीको जोखिम भेल्दै रहे ।

सर्वोच्च अदालतसँग संसदले पारित गरेको विधेयक संविधान सम्मत भए नभएको पुनरावलोकन गर्ने अधिकार छ । पुनरावेदन अदालत र जिल्ला अदालतहरु बढ्दो रूपमा स्वतन्त्र भए, यद्यपि कहिले काँही राजनीतिक दबाव बाट प्रभावित रहे ।

न्याय प्रणालीमा तीन तह छन् : जिल्ला अदालत, पुनरावेदन अदालत र सर्वोच्च अदालत, प्रधानमन्त्री अध्यक्ष रहेको संवैधानिक परिषद्ले सर्वोच्च अदालतका प्रधान न्यायाधीसको मनोनयन गर्दछ । संसदीय विशेष सुनुवाई समितिको समक्ष परामर्श सुनुवाई भइसकेपछि राष्ट्रपतिले निजलाई प्रधानन्यायाधीस नियुक्ति गर्दछन् । परामर्श सुनुवाई पछि प्रधान न्यायाधीसले न्याय पषिद्को सिफारिशमा सर्वोच्च अदालतका अन्य न्यायाधीसको नियुक्ति गर्दछन् । परिषद् न्यायाधीसहरुको कार्य, अनुशासनीय कार्यवाही तथा प्रशासनिक कामको लागि जिम्मेवार छ । लागु औषध ओसार पसार, मानव बेचबिखन (खासगरी महिला र बालिका), राज्य विरुद्धको अपराध, भ्रष्टाचार र विदेशी मुद्रा संबन्ध अपराधका मुद्दाहरु एक विशेष अदालतले हेनै गर्दछ ।

न्याय प्रशासनमा ढिला सुस्ती एक जटिल समस्या रह्यो । जुलाई १५ सम्ममा सर्वोच्च अदालतसँग १२,९५६ मुद्दाहरु, पुनरावेदन अदालतसँग ९,७२२ र जिल्ला अदालतहरुसँग ३४,३१७ वटा मुद्दाहरु बक्यौता थिए । वर्षभरिमा यी बक्यौता मुद्दाको स्थिति सुधार भएको संकेत थिएन ।

मुद्दा प्रक्रिया

कानुनले परामर्शको अधिकार, कानुनअन्तर्गत समान सुरक्षा, दोहोरो खतराबाट बचाव, कानुनको पश्चातदर्शी प्रयोगबाट बचाव, सार्वजनिक मुद्दा, मुद्दा प्रक्रियाको अधिकारको व्यवस्था गरेको छ तापनि यी अधिकारलाई सुरक्षा र भन्सारको मुद्दा बाहेक समान रूपले प्रयोग गरिएन ।

न्यायाधीसहरुले मुद्दा किनारा लगाउँदछन्, न्यायमण्डली हुदैन । तल्लो अदालतका सफाई सहित सबै निर्णयहरुमा अपिल गर्न पाइन्छ । अदालतहरुको अन्तिम अदालत सर्वोच्च अदालत हो ।

कानुनले थुनुवालाई कानुनी प्रतिनिधित्वको अधिकार र अदालतले नियुक्त गरेको वकिल सरकारी वकिल वा निजी वकिल सगँको पहुँचको अधिकार दिएको छ, तर सरकारले निवेदन आएमा मात्र कानुनी परामर्श उपलब्ध गरायो । परिणम स्वरूप यो अधिकार बारे जानकारी नभएमा व्यक्ति कानुनी प्रतिनिधित्वबाट बञ्चत हुन सक्दछन् ।

सैनिक व्यक्ति संलग्न मुद्दामा सैनिक अदालतले सैनिक संहिता अन्तर्गत फैसला गर्दछन् र त्यस्तो संहिताले सैनिक व्यक्तिलाई गैर सैनिक सरह अधिकारको व्यवस्था गरेको छ । सैनिक व्यक्तिहरु नागरिकसँग संबन्धित आमहत्या वा बलात्कारको मुद्दा बाहेक नागरिक अदालतमा मुद्दा व्यहोर्ने पर्दैन । सैनिक अदालतले सैन्य सेवा सँग संबन्धित भए पनि कुनैपनि मुद्दामा सामान्य नागरिकलाई मुद्दा चलाउन पाउदैन यस्ता मुद्दाहरु नागरिक अदालतमै हेरिन्छन् । संबन्धित निकायहरुले आतंकवाद वा देशद्रोह संबन्ध मुद्दाहरु देशद्रोह ऐन अन्तर्गत चलाउँदछन् । विशेष रूपमा खडा गरिएका अदालतले बन्दसत्र गरी यी मुद्दाहरु सुन्दछन् । तर १९९१ पछि यस्ता मुद्दामा कार्यवाही भएको छैन । माओवादीले जनवरी २००७ मा समानान्तर सरकारका संरचना र अदालतहरु विघटन गरेको बताएता पनि, प्रहरी र गैर सरकारी संस्थाको प्रतिवेदन अनुसार केहि जिल्लाहरुमा र खासगरी ग्रामिण क्षेत्रमा उनीहरुले अझै कार्य गरेको पाइयो । उनीहरुले कार्य नगरेको क्षेत्रमा पनि उनीहरुले आफुले पहिले गरेका निर्णयहरु र सजायहरु कार्यान्यन भएको देख्ने अपेक्षा गरे । यी अदालतको स्पष्ट प्रक्रिया हुदैन र देवानी र फौजदारी दुवै मुद्दाहरु हेर्दछन् । मानव अधिकार संबन्ध उच्च स्तरिय अधिकारीको कार्यालयका अनुसार, जनअदालतले पूर्ण प्रक्रिया र निष्पक्ष छानबिनको निश्चतता गर्दैनन् ।

राजनीतिक बन्दी र थुनुवाहरु

सरकार द्वारा कुनै राजनीतिज्ञ बन्दीहरु राखेको पाइएन् । तर पनि जनवरीमा इन्सेकले रिपोर्ट गरे अनुसार माओवादीले प्युठान, सल्यान र जाजरकोट जिल्लाहरुमा श्रम शिविर तथा कैलाली जिल्लामा जन न्यायिक समिति चलाएको थियो । गैर सरकारी संस्थाले माओवादी श्रम शिविरमा ४१ जना बन्दी बनाएको रिपोर्ट गच्यो : २२ जना रुकुम जिल्लामा ७ जना प्युठान, सल्यान र जाजरकोटमा ६/६ जना । सल्यान र प्युठानका माओवादीले थुनुवालाई रिहा गर्दा दोहोरो सजाय हुनेमा चिन्ता जाहेर गच्यो । ती बन्दीहरुले हत्या जस्ता गम्भीर अपराधका लागि माओवादी कैदमा वर्षे बिताएका थिए र कसैको कैद सजाय पुरा हुने अवस्था थियो । मानव अधिकार संबन्ध उच्च अधिकारीको कार्यालयले कैलाली जिल्ला स्थित जनन्याय समितिको अनुगमन गच्यो ।

नागरिक न्यायिक प्रक्रिया र उपचार

यो वर्ष नागरिक प्रक्रियामा सरकारी दुरुपयोग भएको हुने रिपोर्ट आएन ।

संपत्ति फिर्ता

माओवादीले पहिले हडपेको केही संपत्ति फिर्ता गरे, तर धेरै जसो गैर कानुनी रूपमा हडपेको जग्गा र संपत्ति आफैसँग राखे, उनीहरुले थप संपत्ति बल जफ्ती लिए ।

(च) व्यक्तिगत गोपनियता, परिवार र पत्राचारमा स्वेच्छाचारी हस्तक्षेप

सुरक्षा बलले घरघरमा विना पुर्जी पसेर सोध खानतलासी गर्न सक्ये । गैर कानुनी भए पनि व्यवहारमा वाइसीएलले बेलाबखतमा व्यवसाय आम नागरिकका घर तथा संपत्तिमा पसेर जबर्जस्ती खानतलासी गरे । वर्षको अन्त्यमा, चारजना संदिग्ध व्यक्तिहरु हिरासतमा थिए र उनीहरुले २००७ को सेटेम्बरमा तीन ठाउमा बम विष्फोट गराएको आरोप पछि हत्या र विष्फोटक पदार्थको अवैध प्रयोग गरेको अभियोग परिखरहेका थिए । इन्सेकका अनुसार यी व्यक्तिहरु गैर कानुनी खानतलासी पछि पक्राउ परेका हुन् ।

सुरक्षा अधिकारीहरुले देश विभिन्न भागमा बाटोमा रोक्ने ठाँउमा बसी गाडी र शरीरको खानतलासी लिन्थे ।

आम नागरिकलाई पुनर्बास गर्न सरकारले जबर्जस्ती गरेको कुनै रिपोर्ट आएन । केहि व्यक्तिहरु जो माओवादी जबर्जस्ती चन्दा असुली, भर्ती वा बदलावाट बच्च भागेका थिए, घर फर्क्न सकेनन् ।

(छ) आन्तरिक द्वन्द्वमा अत्यधिक बल र अरु दुरुपयोग

तराईमा आन्तरिक द्वन्द्व उल्लेखनिय रह्यो । कैयौ संख्यामा सशस्त्र समुहहरु जस मध्ये धेरैजसो जातियतामा आधारित थिए, एक आपसमा र स्थानिय जनता सँग भडप गरे । प्रहरीलाई सीमित अधिकार दिइयो र देशभर शान्ति र अमनचयन कायम गर्न सक्रिय रूपमा प्रेरित गरिएन । वर्ष भरि नै माओवादीका सदस्य, माओवादी संबद्ध वाइसीयल र अन्य जातियतामा आधारित स-साना तराई क्षेत्रका समुहहरुले बारम्बार हिंसा, जबर्जस्ती चन्दा असुलि धम्की दिने काम गरिरहे ।

हत्या

इन्सेकको रिपोर्ट अनुसार सशस्त्र समुहले वर्ष भरिमा २६५ जना सामान्य नागरिकको हत्या गरे र मानव अधिकार संबन्धि उच्च अधिकारीको कार्यालयका अनुसार यो वर्ष राज्यद्वारा ४० जनाको हत्या गरियो ।

खुतवा पसौनी गाउँ विकास समितिका सचिव रामबाबु शर्मा न्यौपानेको अक्टोबर २००७ मा जनतान्त्रीक तराई मूक्ति मोर्चा गोइत समुह (जतमुमो -गोइत) द्वारा गरिएको हत्या प्रकरणमा केहि प्रगति हुन सकेन । जतमुमोका बारा जिल्ला संयोजक विराटले हत्याको जिम्मेवारी लिएका थिए ।

बाल सैनिक

बृहत शान्ति संझौताले १८ वर्ष मुनिका बालबालिकालाई कतै तर्फ पनि सेनाको रूपमा प्रयोग गर्न निषेध गरेको हो । तर सो संझौतामा हस्ताक्षर गरेपछि पनि माओवादीले ठुलो संख्यामा बालबालिकालाई आफ्नो सेनामा भर्ती गर्दै रह्यो । मे २००७ मा अनमिनद्वारा १८ वर्ष मुनि ठहर्याइएका २,९७६ लडाकुहरु वर्षको अन्त्यसम्ममा शिविरबाट बाहिर पठाएका छैनन् ।

द्वन्द्व संबन्धित अन्य ज्यादती

दशक लामो विद्रोहलाई अन्त्य गर्ने बृहत शान्ति संझौतामा हस्ताक्षर गरेर पनि माओवादीले वर्ष भरि नै ज्यादती गरि नै रह्यो । माओवादीले व्यापारी कामदार सामान्य नागरिकहरु र गैर सरकारी संस्थाबाट लगातार जबर्जस्ती रकम असुली गरी नै रहे । व्यक्ति र संस्थाले रकम दिन इन्कार गरे वा असमर्थ भएमा माओवादी प्रत्युत्तरमा सधै हिसांत्मक हुन्थ्यो ।

जनवरी २७ मा माओवादी संबद्ध ट्रेड युनियनका मजदुरहरुले संख्वासभामा बस, ट्रक तथा अन्य परिवहनका साधनमा ‘कर’ लगाउन शुरु गरे । सो कुरा नमान्ने चालकलाई माओवादीले पिट्ने धम्की दिएको कुरा प्रकाशमा आयो । सरकारले अनुसन्धान गर्ने कुनै सकारात्मक पाइला चालेन । मानव अधिकार संबन्धि उच्च अधिकारीको कार्यालयका अनुसार वाइसीएलले गरेका ज्यादतीमा प्रकृति माओवादीका अन्य कार्यक्रताले पहिले गरेको खालका थिए । त्यस्ता ज्यादतीमा अपहरण र बन्दी अवस्थामा दुर्व्यवहार शारीरिक तथा मानसिक अखण्डतामा आक्रमण र राजनीतिक क्रियाकलापमा हिंसात्मक हस्तक्षेप जस्ता घटनाहरु थिए । यस्तै थुप्रै सरकारी अधिकारीहरु संपत्तिमा धम्की र हिंसा पनि गरियो । आम संचारमा वाइसीएलले कर असुली गरेको खबर प्रेषित गरेपनि वर्षको अन्त्यमा उच्च अधिकारीको कार्यालयले ती घटनाबारे रिपोर्ट प्राप्त गरेन ।

जनवरी १ मा आफुलाई वाइसीएल बताउने पाँच जनाको एक समुहले पत्रकार देवेन्द्र गौतमको घरमा जबर्जस्ती पसी ६०,००० रुपैया (लगभग द६० डलर) बराबरको धनमाल चोरी गरी लगे ।

भाग २ : नागरिक स्वतन्त्रताको सम्मान जस भित्र निम्न कुरा सम्मिलित छन् :

(क) बोल्न पाउने स्वतन्त्रता र प्रेस स्वतन्त्रता

कानुनले बोल्ने स्वतन्त्रता र प्रेस स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरेको छ ।

राजनीतिक दलहरु सँगको परामर्श पछि २००७ को शरद ऋतुमा चुनाव आयोगले संविधान सभाको चुनावको लागि राजनीतिक दल र संचार माध्यमको लागि चुनाव आचार संहितामा सहमति गर्न्यो । सरकारी र निजी दुवै खाले संचार माध्यमलाई लाग्ने यो आचार संहिता मार्च १९ देखि लागु गरियो र किटान गरियो कि सबै संचार माध्यमले पेशागत तरीकाले समाचार संप्रेषण गर्नु पर्दछ । प्रेस काउन्सील नेपाल द्वारा संचालित एक संचार अनुगमन कार्यक्रमले पुर्वाग्रह, भेदभाव र सन्तुलन सँग संबन्धित केहि छिटफुट घटना बाहेक आचार संहिता राम्ररी अनुसरण गरेको पाइयो ।

स्वतन्त्र संचार माध्यम क्रियासिल थिए र विविध खालका धारणाहरु व्यक्त गरे । सयौ स्वतन्त्र स्थानीय भाषामा र अडगेजीमा प्रकाशन हुने र विभिन्न राजनीतिक विचारको प्रतिनिधित्व गर्ने पत्रपत्रिकाहरु उपलब्ध थिए । प्रसारण ऐनले निजी टेलिभिजन र एफएम रेडियो संचालन गर्न अनुमति दिएको छ । सरकारी स्वामित्वका दुई निजी च्यानलहरु नेपाल टेलिभिजन र नेपाल टिभी मेट्रो र शर्टवेभ एएम र एफएममा प्रसारण गर्ने सरकार नियन्त्रित रेडियो स्टेशन कार्यरत

छन् । त्यस समयमा १५० भन्दा बढी स्वतन्त्र रेडियो स्टेशनहरु थिए जसले ९०% जनसंख्या सम्म पुग्न सके । जनसंख्याको ठुलो हिस्साको लागि रेडियो नै मुख्य सूचनाको स्रोत रह्यो ।

विदेशी प्रकाशनहरु पनि उपलब्ध भए र वर्ष कसैलाई पनि प्रतिबन्ध र सेन्सर गरिएन । देशमा कार्यरत विदेशी संचार संस्थालाई स्वतन्त्र रूपमा काम गर्न र देश बारे लेख्न अनुमति थियो ।

संचार गृहहरु र पंत्रकारहरु लाई जानी बुझिकन र संगठित आक्रमण भइरह्यो । मुख्य रूपमा तराईका विद्रोही सशस्त्र समुहबाट राजनीतिक दलका युवासंगठनबाट र सुरक्षा अधिकारी र अरुहरुबाट । पत्रकार विरुद्ध भएको घटनाहरुमा सरकारले विरलै अनुसन्धानको कार्य अघि बढायो । यो वर्ष दुई जना पत्रकार मारिए भने प्रहरीले नौ जनालाई पकाउ गरेको बताइयो ।

माओवादीले अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको विरोध गरे । धम्की र संबद्ध युनियनको पेशागत कारवाही मार्फत छापा संचार र प्रसारण संचार माध्यमलाई नियन्त्रण गर्ने कोशिस गरे । उदाहरण स्वरूप मे को अन्त्यमा स्थानिय माओवादी कार्यक्रताले पत्रकार लकी चौधरीलाई मन्दिरको कोषमा भएको अनियमितता संबन्धि रिपोर्ट लाई लिएर आक्रमण गरे । नेपाल पत्रकार महासंघका अनुसार स्थानीय माओवादीले उक्त घटनालाई लिएर चौधरी र उनका साथीहरु अर्को दिन कैलाली जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा उजुरी दिन जाँदा आक्रमण गरे । मे २८ मा स्थानीय पत्रकारहरुले आक्रमणकारीलाई कारवाही गर्न माग गर्दै जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा धर्ना दिए । सो विरोधको प्रत्युत्तरमा उत्रेको ठुलो संख्यामा आएका माओवादीसँगको झडपमा प्रहरीले तीन जना गाउँलेको ज्यान लियो । यो घटना पछि संबद्ध निकायले तीन दिन सम्म कर्पर्यु जारी गच्यो र माओवादी र तिनका समर्थकसँगका संभाव्य झडप टार्न पत्रकारहरु कार्यालय जान छाडे र फल स्वरूप एक हप्ता भन्दा बढी समय सम्म झण्डै एक दर्जन पत्रिकाहरु बन्द भए ।

जुन १३ मा कालीकोट जिल्लामा अन्य राजनीतिक दलहरुसँगको झडपमा नेपाल पत्रकार महासंघका जिल्ला सभापति तथा संचादाता माथि आक्रमण गरे । पत्रकार घाइते भए र उनको क्यामेरा बिग्रियो । माओवादी कार्यक्रताले उनलाई खबर नगर्न धम्की दिए ।

नोभेम्बर २८ मा कालीकोट जिल्लाको जंगलमा जगत प्रसाद जोशीको अवशेष भेटियो । अक्टोबर ८ देखि हराइरहेका जोशी माओवादी संबद्ध जनदिशाका पत्रकार र माओवादी संबद्ध क्रान्तिकारी पत्रकार संघका स्थानीय शाखाका सभापति थिए । वर्षको अन्त्यमा सो घटना अनुसन्धानमै थियो तर प्राथमिक परिणामले संकेत गरे अनुसार माओवादी दल भित्रको आन्तरिक विवादमा परि उनी मारिएका थिए ।

डिसेम्बर २९ मा माओवादी संबद्ध अखिल नेपाल होटल तथा रेष्टुराँ मजदुर युनियनका अध्यक्ष रमेश पन्त र माओवादी संबद्ध अखिल नेपाल संचार मुद्रण तथा प्रकाशन मजदुर युनियनका उपाध्यक्ष रमेश केसीको नेतृत्वमा आएको ४०/५० जनाको समुहले हिमाल मिडियाका सम्पादक र कर्मचारी माथि आक्रमण गच्यो । सो समुहले कम्तीमा १२ जना संम्पादक र कर्मचारीहरुलाई घाइते बनायो र अफिसमा हानी पुऱ्यायो । युनियनहरुले सो घटना प्रेस स्वतन्त्रता माथिको आक्रमण नभई श्रम व्यवस्थापन संबन्धि विवादको एक हिस्सा भनी दावी गरे । तर आम संचार समुदाय, कानुन व्यावसायीहरु, नागरिक समाज, अन्य पेशाकर्मीहरु, र

अन्तर्राष्ट्रिय कुटनीतिक समुदायले सो घटना प्रेस स्वतन्त्रता माथिको आक्रमण भनी निन्दा गयो ।

यसको लगतै पछि अन्य संचार गृहहरूमा व्यवस्थापन र कामदार बीच यस्ता घटनाको श्रृङ्खला नै चल्यो । डिसेम्बर २४ मा माओवादी संबद्ध ट्रेड युनियनले आफ्ना श्रम सँग संबन्धित माग पुरा गराउन दबाव दिने उद्देश्यले कान्तिपुर प्रकाशनले विराटनगर क्षेत्रिय कार्यालयमा धर्ना दिए । धर्नाले प्रकाशनको विराटनगर छापाखानामा छापिने कान्तिपुर र द काठमाण्डु पोष्ट छापिन सकेन र डिसेम्बर २९ मा विरोध अन्त्य नभए सम्म पुर्वज्ञलमा ती पत्रिकाहरु पुऱ्याउने काम ठप्प भयो । माओवादी संबद्ध युनियनका सदस्यहरूले कान्तिपुरको पोखरा स्थित पश्चिमाञ्चल क्षेत्रिय कार्यालयमा बन्द गराउने धम्की दिए । युनियनले द हिमालयन टाइम्सको काठमाण्डौ स्थित कार्यालयमा साइन बोर्ड र भण्डा राखी रिसेप्शन बन्द गराए ।

माओवादीले आफ्नो विचारहरु प्रसारण गर्न निजी एफएम रेडियोहरूलाई धम्की दियो र आफैले काठमाडौं र पोखरामा स्टेशन राखी र साना घुम्ती एफएम रेडियोहरु सञ्चालन गयो ।

मे ३० मा काठमाडौंमा आफ्नो चुनावी सभालाई संबोधन गरी रहेका माओवादीका नेता पुष्प कमल दाहालले कान्तिपुर प्रकाशनले आफ्नो पार्टीको आलोचना गर्दै रहेमा “गम्भीर परिणाम” भोग्नु पर्ने चेतावनी दिए । आफ्नो पार्टी जनताद्वारा निर्वाचित भएकोले “अबदेखि आलोचना नसहने” कुरा उनले आफ्नो भनाइमा राखे ।

अगष्टको अन्त्यमा बाजुरा जिल्लाको एक एफएम रेडियोले आफ्नो समाचार कार्यक्रम बन्द गयो माओवादीको दबावमा । एक जना प्रस्तोतालाई कामबाट निकाली दियो । रिपोर्टमा जनाए अनुसार माओवादीका स्थानीय नेता प्रधानमन्त्री दाहाल बारेको सो रेडियोले प्रसारण गरेको समाचार प्रति खुशी थिएनन् । तथापि रेडियोको व्यवस्थापनले कार्यक्रम बन्द गर्नुको र कार्यक्रम संयोजकलाई बर्खास्त गर्नुको कारण आन्तरिक भएको बतायो ।

जुलाई २००७ मा सरकारी स्वामित्वको गोरखापत्रमा संस्थानले ४९ पत्रकारलाई जागिरबाट निकाल्यो । राजनिति र आस्थाका आधारमा निकालिएको भनिएका ति पत्रकारलाई यो वर्ष पुनः पदस्थापन गरिएन ।

माओवादी संबद्ध वाइसिएलले धम्कीद्वारा प्रेस स्वतन्त्रतालाई दबाई राख्यो । उदाहरणको लागि अगस्ट २ मा एक स्थानीय वाइसिएल नेताले पूर्वी तराईको सप्तरी जिल्लामा सरकारी स्वामित्वको तार सेवा राष्ट्रिय समाचार समितिका संवाददाता र नेपाल प्रेस युनियनका केन्द्रिय सदस्य राजेश भा लाई मृत्युको धम्की दिए । वाइसिएल कार्यकर्ताको दुर्घटनाका सप्तरी जिल्ला शिक्षा अधिकारी मोहम्मद हसद अली को मृत्यु भएको समाचार भाले संप्रेषण गरेपछि सो धम्क आएको हो । वाइसिएल नेताले पछि सो धम्कीको लागि माफ मागे ।

अगष्ट ३० मा धनकुटा जिल्लामा पत्रकार तथा प्रेस चौतारी नेपालका सदस्य सिद्धिराज राईलाई एक वाइसिएल कार्यकर्ताले कुटपिट गरे । राईको टाउको र हातमा गम्भीर चोट लागेको थियो ।

नेकपा एमाले सम्बद्ध युवा दस्ता युथफोर्सका सदस्यहरूले पनि समय समयमा संचार जगतलाई नियन्त्रण गर्न कोशिश गरे । डिसेम्बर २३ मा युथफोर्सका सदस्यको एक समुहले पर्सा जिल्लाको विरगंजमा स्थानिय दैनिक पत्रिका अंकुशका प्रतिहरू जलाए । जिल्ला इन्चार्जको नेतृत्वमा आएका युथफोर्सका कार्यकर्ताहरूले सो दैनिको कार्यलयबाट संयौ प्रतिहरू कब्जामा लिई आगो लगाए । उनीहरूको सिकायत थियो कि सो दैनिकको एक समाचारमा भुटो तरीकाले नक्कली मुद्रा कान्डमा युथफोर्सलाई जोडिएको थियो । अरु साना जातियतामा आधारित समुहहरूका सदस्यहरूले वर्ष भरिनै पत्रकारमाथि कैयन हिंसात्मक काम गर्दै रहे । उदाहरणका लागि जनवरी १८ मा विरगञ्जबाट प्रकाशित हुने स्थानिय पत्रिका हाइवे विक्लीका सम्पादक पुष्कर बहादुर श्रेष्ठलाई आफुलाई जनतान्त्रिक तराइ मुक्ती मोर्चाको सैनिक दस्ताको प्रतिनिधि बनाउने एक व्यक्तिले गोली हानी हत्या गन्यो । त्यो व्यक्तिले श्रेष्ठ “पहाडे” पत्रकार भएकाले मारिएको बतायो । पहाडेको अर्थ हुन्छ, पहाडि क्षेत्रबाट आएको र दक्षिणी समथर क्षेत्रको जनसङ्ख्यामा नपर्ने बुझाउँछ ।

अगष्ट ७ मा मध्येसी जनअधिकार फोरम (भाग्यनाथ गुप्ता समुह) का कार्यकर्ताले आफ्नो क्रियाकलापको समाचार नसमेटिएको बताउदै पर्सा जिल्लाको विरगंजमा रहेको प्रतिक डेलिको कार्यालय तोडफोड गरे । उनिहरूले भ्याल फुटाए, फर्निचर र एक मोटरसाइकल तोडे, फाइल र रेकर्डहरू नस्ट गरे ।

अगष्ट १४ मा धनुषा जिल्लामा सक्रिय सशस्त्र समुह तराइ राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा (तरामुमो) का बाबा खानले मध्येसमा कार्यरत पत्रकार र नेपाल पत्रकार महासंघ का सदस्य शीतल साहलाई भौतिक आक्रमणको धम्की दिए । साहले तराइमा पत्रकार र संचार गृहहरूको स्वतन्त्रताको लागि काम गरिरहेका थिए । तरामुमोका कार्यकर्ताले पत्रकारहरूलाई नेपाली भाषामा समाचार प्रकाशन र प्रसारण गर्न रोक्नु पर्ने चेतावनी दिए । टेलिफोन मार्फत पटक पटक धम्क आएपछि महासंघको जिल्ला शाखाले तरामुमोका कुनै पनि समाचार संप्रेषण नगरी जवाफ दिए ।

संबद्ध निकाय र संचार प्रतिनिधिहरूले अक्टोबर २००७ मा मारिएका पत्रकार वीरेन्द्र शाहका हत्याराको पहिचान गरेर माओवादी दलले आफ्नो कार्यकर्ताले सो अपराध गरेको स्वीकार्यो । तथापि न त प्रहरीले नै हत्याराको पकाउ गन्यो न त माओवादीले नै पहिचान गरी अनुशासनको कार्बाही गन्यो ।

वर्षको अन्त्य सम्ममा सरकारले २००७ को प्रकाश सिंह ठकुरी “पप्पु गुरुङ” को अपहरणको घटना बारे अनुसन्धान गर्न कुनै सुधारात्मक पाइला चालेन ।

इन्टरनेटमा स्वतन्त्रता

इन्टरनेटको पहुँचमा कुनै पनि सरकारी बन्देज रहेन र सरकारले इमेल इन्टरनेट च्याट रुममा निगरानी गरेको रिपोर्ट पनि आएन । व्यक्ति वा समुहहरूले इन्टरनेट र इमेल मार्फत आफ्ना विचारको शान्तिपूर्ण अभिव्यक्ति गर्दै रहे ।

प्राज्ञिक स्वतन्त्रता र सांस्कृतिक गतिविधिका प्राज्ञिक स्वतन्त्रता वा सांस्कृतिक गतिविधिमा कुनै सरकारी बन्देज थिएन ।

देशमा संचार गृहहरूले माओवादीद्वारा काठमाडौं बाहिरका विद्यालयका पदाधिकारीको अपहरण चन्दा असुली र धम्कीको समाचारहरु संप्रेषण गर्दै रहे । तर ती घटना २००७ मा भन्दा निकै कम संख्यामा रहे ।

(ख) शान्तिपूर्ण भेला र संगठनको स्वतन्त्रता

कानुनले शान्तिपूर्ण रूपमा भेला हुने र संगठन गर्ने स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरेको छ । तथापि सरकारले कहिलेकाहीं भेला हुने स्वतन्त्रतामा बन्देज लगाएको छ ।

भेला हुने स्वतन्त्रता

कानुनले भेला हुने स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरेको छ र यो कुरालाई नागरिक र कानुनी वासिन्दाहरूको हकमा सम्मान गरियो । कानुनले व्यवस्था गरेअनुसार प्रमुख जिल्ला अधिकारीले प्रदर्शन र दंगाको शान्तिमा खलबल हुने देखिएमा कफर्यु आदेश गर्न सक्दछन् । सरकारले केही धार्मिक भेलालाई अनुमति दिए पनि, वर्ष भरिनै तिब्बती समुदायले सार्वजनिक उत्सव र प्रदर्शन गर्ने कुरामा बढ्दो बन्देजको सामना गर्नु पर्यो ।

निषेध गरिएका खासगरी चिनीयाँ कुट्टीतिक क्षेत्र वरिपरका स्थानमा भएका तिब्बती निति राजनीतीक प्रदर्शन मा कैयौपटक सरकरले प्रहरी लगाई आम पकाउ गरायो । ह्युमन राइट्स वाच र अन्य गैरसरकारी संस्थाका अनुसार मार्च देखि सेप्टेम्बर सम्ममा भएका दैनिक जसो गरिने गैरकानुनी विरोधमा प्रहरीले लाठिले पिट्यो र अत्याधिक बल प्रयोग गर्यो ।

ह्युमन राइट्स वाचका अनुसार मार्च देखि जुलाईको अवधिमा प्रहरीले भण्डै ८,३५० तिब्बतीहरूलाई प्रदर्शन स्थलबाटै पकड्यो । अगष्टमा बौद्धमा शान्तिपूर्णरूपमा नै भएको तिब्बती प्रदर्शनमा कैयन पक्किएपछि रोकियो । प्रदर्शनकारीहरूलाई सामान्यतया सामान्यतया कैयन घट्टा हिरासतमा राखेपछि विना अभियोग रिहा गरियो । तथापि सेप्टेम्बरको मध्यमा सम्बन्ध निकायले देशभित्रको उपस्थिति कानुनी भए नभएको सरकारद्वारा प्रश्न उठाएका सय जना भन्दा बढी प्रदर्शनकारीलाई एक रात थुनामा राखे । पक्किएकाहरु पर्छि सयुक्त राष्ट्र संघ शरणार्थी सम्बन्ध उच्च अधिकारीको कार्यालय (यु एन एच सी आर) को जिम्मामा रिहा गरियो ।

फेब्रुअरी २१ मा संयुक्त प्रजातान्त्रिक मध्येस मोर्चाद्वारा आहवान गरिएको अनिश्चित कालिन हडतालको नवौं दिन तराईमा ६ जिल्लामा भण्डै ६० जना घाइते भए । संबद्धनिकायहरूले १०० भन्दा बढी व्यक्तिलाई पकाउ गरे । सो हडतालमा ६० बसहरु तोडफोड गरिए । निकायले तराईका कैयन जिल्लामा कफर्यु जारी गर्यो । सेप्टेम्बर ३ मा वाइसीएल युथफोर्सबीचको धनकुटामा तीन दिन सम्म भएको भडपमा १४ जना घाइते भएपछि स्थानीय अधिकारीहरूले कफर्यु जारी गरे । अर्को दिन जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा भएको बैठकमा दुबै समुह एक सहमतिमा पुगे ।

सेप्टेम्बर १५ मा, फोरम का माओवादीका कार्यकर्ता बीचको भडप रोक्न पूर्व पश्चिम राजमार्गको सिराहा खण्डमा स्थानीय अधिकारीले कफर्यु जारी गरे । सो भडपको स्थिति तत्कालिन भूमिसुधार मन्त्री मातृका यादवले वीरेन्द्र शाहको घर ७५ जनाको नाममा रहेको

जग्गा कब्जा गरे पछि शुरु भएको हो । अधिल्लो दिन गृहमन्त्री तथा उपप्रधानमन्त्री वामदेव गौतमको निर्दशनमा प्रहरीले माओवादीहरुलाई सो संपति बाट बाहिरिन बाधा बनाएको थियो ।

डिसेम्बर १० मा नेपाल प्रहरीले माओवादी पीडित संघका सदस्यहरुले कब्जामा लियो । संघका सदस्यहरले माओवादिद्वारा कब्जा गरिएका जमीन र संपतिहरु फिर्ता गर्ने सहजीकरण गर्न दबाव दिन राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगको कार्यालय अगाडि धर्ना दिने योजना बनाएका थिए । पक्राउ पर्नेहरु उसै दिन रिहा भए ।

संगठनको स्वतन्त्रता

कानुनले संगठन गर्ने स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरेको र यसलाई सामान्यतया सम्मान गरियो । तथापि जनवरिमा लामो समय देखि चलिआएको भोट कल्याणकारी समाजको मुद्दा सर्वोच्च अदालतले सो समाजको दर्ता खारेजलाई मान्यता दिएपछि टुङ्गियो ।

(ग) धर्मको स्वतन्त्रता

अन्तरिम संविधानले राज्यलाई एक धर्म निरपेक्ष राज्य घोषणा गरेको छ र कानुनले व्यक्तिले आफ्नो धर्म मान्न पाउने कुराको व्यवस्था गरेको छ । तथापि कानुनले धर्म परिवर्तन गर्न र गराउन निषिद्ध गरेको छ । धर्म परिवर्तन गरे गराएमा जरिवाना वा सजायै हुन सकदछ तर यो वर्ष धर्म परिवर्तनलाई लिएर पक्राउ गरिएको कुनै घटना भएन ।

अल्पमत भएमा धर्मका अनुनायीहरुले प्रहरी ज्यादतीको सिकायत गरे संबद्ध निकायहरुले तिब्बती समुदायका र खासगरी राजनीतिक रंग भएका सार्वजनिक उत्सव मनाउन सीमित स्थान तोके । प्रेस र प्रकाशन ऐनले विभिन्न जाति र धर्मविचमा वैमनस्य खडा गर्ने खालका सामग्री प्रकाशन गर्न निषेध गयो ।

वर्षको अन्त्य सम्ममा मोरड जिल्लको विराटनगरमा मार्च २९ मा दुई जनाको ज्यान जाने र दुई अरु घाइतेहुने गरी गरिएको बम बिष्फोटको संबन्धमा कुनै पक्राउ गरिएको थिएन । जुलाइ १९ मा नेपालगञ्जमा रहेको प्रोटेस्टेन्ट चर्च ज्योति चर्चमा एक बम बिष्फोट भयो । सो घटनाको जिममेवारी तराइ डिफेन्स आर्मीले लियो र सो चर्चले धर्म निरपेक्ष राज्यको व्यवस्थालाई समर्थन गरेको दावी गयो । कोही हताहत भने भएनन् ।

अक्टोबर ४ मा मोरड जिल्लाको हाति मुढामा साखँको प्रार्थना भइरहेको अवस्थामा एक प्रहरीमस्तिजदमा भएको बम बिष्फोटमा कम्तीमा ६ जना घाइते भए । परिचय नखुलेका आक्रमण कारीले मस्तिजदमा बम फ्याँके र भागे । घाइतेहरुलाई बमको छर्लाले लागेको थियो । आक्रमणको जिम्मा तत्कालै कसैले लिएन । तथापि मुस्लिम समुदायले धार्मिक र सामुदायिक मिलापलाई खलबल पुऱ्याउने उद्देश्यले गरिएको दावि गरे । नेपाल मुस्लिम संघमा नजरुलहरुले भने, “यो धार्मिक मिलाप बिगाने मनसायले गरिएको प्रयास हो” । संघले सो घटनाको भर्त्सना गयो र मुस्लिमहरुलाई संयम लिन अनुरोध गयो ।

सामाजिक दुर्व्यवहार र भेदभाव

कानुनले निषेध गरेपनि नागरिकहरु धार्मिक, पेशागता, सरकारी र सामाजिक वातावरणमा विभिन्न खाले जातिय भेदभाव गरे र त्यस्तो भेदभावले समाजमा ठूलो असर गयो । यो देशमा यहुदी धर्म मान्ने व्यक्तिहरु भएको जानकारी छैन र यहुदी विरुद्धको घटना भएको कुनै रिपोर्ट आएन । विस्तृत जानकारीको लागि www.state.gov/g/drl/irf/rpt मा गइ अन्तराष्ट्रिय धार्मिक स्वतन्त्रता रिपोर्ट हेर्नुहोस् ।

(घ) घुमफिर गर्न पाउने स्वतन्त्रता, आन्तरिक विस्थापन भएमा व्यक्तिहरु, शरणार्थीको सुरक्षा र राज्य विहिन व्यक्तिहरु

कानुनले धेरैजसो शरणार्थी जसको घुमफिर कानुन त सीमित छ बाहेकलाई घुमफिर गर्न पाउने स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरेको छ । तर यी बन्देजलाई कहिलेकाही लागु गरिएन । सरकारले आन्तरिक व्यवस्थापनमा परेका व्यक्तिहरु शरणार्थीहरु फर्केका शरणार्थीहरु राज्य विहिन व्यक्तिहरु र अन्य सरोकार वाला व्यक्तिहरुलाई सुरक्षा र सहयोग दिने कार्यमा युएनएचसीआर र अन्य मानव कल्याणकारी संगठनलाई सहयोग पुऱ्याएको छ ।

सरकारले यी शरणार्थीलाई देश बाहिर यात्रा गर्न बन्देजलाई खुकुलो पारेको छ । देशको पुर्वी भागमा सात वटा शिविरमा बसोबास गरिरहेका १,०८,००० भुटानी शरणार्थी मध्ये ८,००० भन्दा बढीलाई देश छाड्ने अनुमति दियो र उनीहरु तेस्रो मुलुकमा पुनर्स्थापित भए । तिब्बती शरणार्थीले भने देश भित्र हिडडुल गर्न र देश बाहिर यात्रा गर्न निकै बन्देजको सामना गर्नुपन्थ्यो । १९९० भन्दा अघि शरणार्थी दर्ता भएका तिब्बतीले धेरै कठिनाई साथ र उल्लेखनिय धन खर्चे पछि, मात्र यात्राका लागि कागज पत्रहरु पाए, १९८९ पछि १८ वर्ष पुगेका करिब ५,००० तिब्बतीले भने शरणार्थी परिचय पत्र पाउन सकेन् र कुनै पनि व्यक्तिगत परिचय पत्र पाउन सकेन् ।

थुप्रै राजनीतिक समुहहरुले देश भित्र घुमफिर गर्न स्वतन्त्रतामा बन्देज लगाए : उनीहरुले “बन्द” भनिने परिवहन हड्डताल गर्न बाध्य पारे र राजनीतिक मुद्दामा ध्यानाकर्षण गर्न खोजे । माओवादी र वाइसीयलले चुनाव अगाडि दूई वटा बन्दको आयोजना गरे । धेरैजसो बन्दहरु तराईका जनजाति समुहहरुले गराए ।

फेब्रुअरी १३ मा लिम्बुवान क्षेत्रमा संघिय लोकतान्त्रिक राष्ट्रिय मञ्चले र पश्चिम नेपालको बर्दिया, दाढ र कैलाली जिलाहरुमा संघिय गणतान्त्रिक राष्ट्रिय मोर्चा र यसको सदस्य संगठन संयुक्त थारु राष्ट्रिय मोर्चाले बन्दको आहैन गरे । बन्दले तराई र पुर्वी पहाडि क्षेत्रमा जनजीवन ठप्प बनायो भने बन्दको अबज्ञा गर्दा थुप्रै गाडी जले भने बन्द आहान कर्ता र प्रहरीबिच थुप्रै भडपहरु भए । कानुनले जबर्जस्ती निर्वासनलाई निषेध गरेको र यो वर्ष त्यस्तो घटना भएन । सरकारले नागरिकहरुलाई देश बाहिर बसाई सर्न र विदेशमा भएकालाई देश फर्क्न अनुमति दिइयो र राजनीतिक कारणले कसैको नागरिकता खोसेन ।

आन्तरिक विस्थापित व्यक्तिहरु

सरकार र माओवादीले आन्तरिक विस्थापन भएमा व्यक्तिहरुको सुरक्षित र सम्मान घर फिर्ती संबन्धमा सहमति गरे पनि सो लागु हुन सकेन । युएनएचसीआर, मानव अधिकार संबन्धित

उच्च अधिकारीको कार्यालय, संयुक्त राष्ट्र विकास कार्यक्रम समेतका संयुक्त राष्ट्र संघका एजेन्सीहरूले अन्तर्राष्ट्रीय मान्यतामा आधारित आन्तरिक विस्थापन नीति विकास गर्न सरकारलाई सधाउदै रहे । युएनएचसीआरले आन्तरिक विस्थापनमा पर्नेको संख्या ५०,००० देखि ७०,००० भएको अनुमान गच्छो भने कारितासले भने सोको संख्या भण्डै २,००,००० भएको अनुमान गच्छो । सरकारले विस्थापितहरूलाई मद्दत गर्न अन्तर्राष्ट्रीय रेडक्स समिति, कारितास एक्सन एड नेपाललाई कार्यक्रम संचालन गर्न अनुमति दियो । संयुक्त राष्ट्र संघका एजेन्सीहरू र गैरसरकारी संस्थाका अनुसार विस्थापितलाई घर फर्काउन मा मुख्य बाधाहरू माओवादी बदलाको डर, स्थानीय माओवादी कमान्डरले विस्थापितलाई घर फर्कन दिनबाट इन्कार र विस्थापित र उनीहरूको घर जग्गामा बसेमा विचको ढन्दू नै रहे ।

शरणार्थीहरूको सुरक्षा

सरकारले शरणार्थीको स्थिति बारेको १९९१ को संयुक्त राष्ट्र संघको महासभ्य र यसको १९६७ को आलेखमा हस्ताक्षर गरेको छैन र कानूनले राजनीतिक शरण वा शरणार्थी स्थिति दिने कुराको व्यवस्था गरेको छैन । तथा सरकारले बनाएका केहि तदर्थ प्रशासनिक नीतिले भूटानी र तिब्बती शरणार्थीको सुरक्षा गरेका छन् ।

१९९१ देखि सरकारले भूटानी नागरिक भएको दाबि गर्ने १,०८,००० व्यक्तिलाई शरण दिएको छ । सबै जसो शरणार्थीहरू देशको दक्षिण पूर्वी भागमा अवस्थित शिविरमा रहेका छन् । युएनएचसीआरले शिविर संचालन गरेको छ । शरणार्थीको अवस्थाको निगरानी गच्छो र राष्ट्रीय र अन्तर्राष्ट्रीय गैरसरकारी संस्थाहरूले शिक्षा र स्वास्थ लगायत आधारभूत आवश्यकताहरूको व्यवस्था गरे । सरकारले शरणार्थीको उपस्थितिलाई मानवियताको आधारमा मान्यता दियो । लुथरान वर्ल्ड फेडेरेशनले शिविरको भौतीक संरचनाको निर्माण गच्छो, विश्व खाद्य कार्यक्रमले खाद्य सहयोग गच्छो, एशियालि चिकित्सा संघले मेडिकल सेवा पुऱ्यायो र कारितासले शिक्षा सहयोग र संयोजनको काम गच्छो । सरकारले शरणार्थी हिंडुल माथि बन्देज लगायो । तर सो बन्देजलाई राम्ररी कार्यान्वयन गरिएन ।

वर्ष भरि नै शिविर भित्र सुरक्षा समस्याको रूपमा रह्यो । यसको कारण थियो शिविर भित्रको आपराधी तत्वहरू र तेस्रो मुलुकमा पूनर्स्थापना हुने बारेमा शरणार्थी बीचको राजनीति र विवाद जो सुस्तरी घट्दै गई रहेको थियो । यो वर्ष सुरक्षाको स्थिति शिविरमा सरकारले बढी चासो दिएको कारणले सुधार भएर गयो । वर्षको अन्त्य सम्ममा ८००० भन्दा बढी शरणार्थीहरू तेस्रो मूलुकमा बसोबास गर्न पुगे ।

१९९९ देखि १९८९को अवधिमा सरकारले भण्डै २०,००० तिब्बती शरणार्थीलाई बासिन्दाको रूपमा स्वीकार गच्छो । त्यो समय देखि देश भित्र आएका तिब्बतीहरू भारत छिरेका छन् । तथापि, केहि यही बसे वा फर्किए तर सो को संख्या यकिन हुन सकेन ।

मार्च १० र त्यसपछिका तिब्बती स्वशासित क्षेत्र र अन्य तिब्बती क्षेत्रमा भएका दंगा पछि जनगणतन्त्र चीनले नेपालसंगका सीमा बन्द गच्छो । मार्च देखि जुलाई सम्म कुनै पनि तिब्बतीलाई देश छिर्न दिइएन । वर्षको अन्त्यमा भने यसको स्थितिमा केहि सुधार भयो । अगष्ट पछि स-साना तर विस्तारै बढ्दो संख्यामा तिब्बतीहरू देश भित्र आइनै रहे । तिब्बती शरणार्थी र

अन्तराष्ट्रिय पर्यवेक्षकको भरपर्दो रिपोर्ट अनुसार चिनीयाँ सीमा सुरक्षा बलले बड्डो रूपमा सताए र अन्य रिपोर्टका अनुसार नेपाली अधिकारीको जानकारी र सहमतिमा सीमाको नेपाली क्षेत्रमा चिनीयाँ सुरक्षा अधिकारीहरु सक्रिय रहे । यो देशमा रहेका धेरै तिब्बतीहस्को कानुनी दर्जा स्थिति अनियमित थियो । १९९० भन्दा पछि आएकाको नत दर्जा स्थिति नै थियो, नत कागजात दर्ता नै । शरणार्थीमा दर्ता भएकाहरुसंग देश भित्र रहन पाउने बाहेक अर्को कानुनी अधिकार थिएन । व्यवसाय स्वामित्व, लाइसेन्स र धेरैजसो कानुनी कारोबार र जन्म, विवाह र मृत्युको दर्ता पैसा तिरी मध्यस्तकर्ताले गर्ने गर्दछन् यसले गर्दा व्यावसायिबाट पैसा असुले माओवादी र वाइसीएल बाट ती तिब्बतीहरु जोखिममा रहे । तिब्बतीहरुले जबर्जस्ती चन्दा असुली, अपहरण, हिंसात्मक आक्रमण र हिंसामा धम्किको सिकायत गरे ।

व्यवहारमा सरकारले शरणार्थीलाई उनीहरुको जीवन वा स्वतन्त्रतालाई खतरा पुग्ने देशमा पठाउने वा फर्काउने कामको विरुद्ध सुरक्षा प्रदान गन्यो । तर पनि, चिनीया सीमाका सीमा अधिकारीहरुले शरणार्थीलाई पक्रेको र नेपाली सीमा सुरक्षा अधिकारीले चिनीया अधिकारीलाई बुझाएमा अपुष्ट समाचार आए ।

जनवरी १८ मा नाम्चे नजीक अधिकारीहरुले १९ तिब्बतीलाई पक्रे । युएनएचसीआरका अनुसार अधिकारीहरुले उनिहरुलाई जबर्जस्ती सुपुर्दगी गर्ने धम्की दिए र अन्त्यमा चिनीयाँ सीमा बलको नजिकैमा उनीहरुलाई रिहा गरे । ती व्यक्तिहरु सुरक्षीत रूपमा तिब्बती शरणार्थी केन्द्रमा आइपूगे पनि धेरै शरणार्थीहरुले पिटाइबाट भएका घाउ देखाए र उनीहरुका अनुसार नेपाल प्रहरी काठमाडौं जाने पुनः प्रयास गरेमा गोलि हानि धम्की दिएको थियो ।

नोभेम्बरको मध्यमा अधिकारीहरुले गैरकानुनी वासिन्दा भएको आरोपमा तीन पाकिस्तानी शरणार्थीलाई पक्राउ गरे । यो पक्राउले युएनएचसीआर र सरकारी बिचको सहमतिको उल्लंघन गन्यो जस अनुसार युएनएचसीआर र सरकार बिच शरणार्थी निक्योल संबंधित कार्यविधिमा सहमति नगरेसम्म कुनै पनि शरण माग्न आएकालाई पक्रन र वा फिर्ता पठाउन नपाइने थियो । युएनएचसीआरले शरणार्थीको पक्षमा हस्तक्षेप गरेपछि दुई जना रिहा भए र एकजना १० वर्षे कैदमा जेल हालिए ।

सरकारले युएनएचसीआरलाई सोमालिया, पाकिस्तान र इराकबाट आएका तथा कथित शहरी शरणार्थीलाई सीमित सेवा पुऱ्याउन अनुमति दियो । तर युएनएचसीआरको शरणार्थी दर्जा निक्योल गर्ने प्राप्त अधिकार प्रति असहमति जनायो । मार्च २००७ मा सरकारको अनुरोधमा युएनएचसीआरले सरकारसंगको अरु छलफल स्थगित गर्दै शरणार्थी दर्जा निक्योल गर्ने काम केहि समयका लागि रोक्यो, सरकारले सो निक्योल गर्ने युएनएचसीआरलाई अनुमति दिएन । शहरी शरणार्थीहरु शरणार्थी दर्जा निक्योल हुनबाट बन्चित भए र देशमा गैर कानुनी रूपमा रहेकोमा ठूलो जरिवाना तिर्नु पन्यो । जरिवाना तिर्न नसकेमा कैद सजाय वा बन्दी सजाय हुन सकदछ ।

राज्यविहीन व्यक्तिहरु

१९९५ मा सरकारले गठन गरेको धनपति आयोगले देशमा वस्तुतः ३४ लाख व्यक्तिहरु राज्य विहीन भएको अनुमान गन्यो । सरकारले ती व्यक्तिहरु नेपाली भएको स्वीकार गरेपनि उनीहरुले

१८ वर्ष पुगे पछि पाउने नागरिकताको प्रमाण पत्र पाएका थिएनन् । सो प्रमाण पत्र विना नागरिकले थुप्रै अधिकारहरु उपभोग गर्न पाउदैन । २००६ को नागरिकता ऐनको फलस्वरूप, २००७ को जनवरी देखि अप्रिल सम्ममा गृह मन्त्रालयले २६ लाख व्यक्तिहरुलाई नागरिकताको प्रमाण पत्र दियो तर २००७ को अन्त्य सम्ममा गैरसरकारी संस्थाले ८,००,००० व्यक्तिहरु वस्तुतः राज्यविहीन भएको अनुमान गरे ।

राज्यविहीन संबन्धि सरकारी कार्यालयको अभावले गर्दा बाँकी राज्य विहीन व्यक्तिहरुलाई नागरिकताको प्रमाण पत्र दिने काममा प्रगति सीमित हुन पुग्यो

भाग- ३ राजनीतिक अधिकार प्रतिको सम्मान : नागरीकको सरकार बदल्ने अधिकार

कानुनले नागरिकलाई शान्तिपूर्ण तरीकाले सरकार बदल्ने अधिकार दिएको छ ।

चुनाव र राजनीतिक सहभागिता

अप्रिल १० मा नागरीकहरुले विधायिका र संविधान निर्माण गर्ने काम गर्ने संविधान सभाका सदस्यहरुको निर्वाचन गरे । स्वदेशी र अन्तराष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरु चुनाव विश्वसनीय भएको भनी स्वीकार गरे । यद्यपि राजनीतिक हिंसा, धम्की र मतदानमा अनियमितताका रिपोर्ट आएका थिए । २००६ मा भएका सबभन्दा पछिल्ला स्थानिय चुनाव स्वतन्त्र र निस्क्ष मानिएको थिएन ।

संविधान सभामा ६०१ सदस्यहरु छन जसमध्ये २४० जना सीधा मतदानबाट, ३३५ जना समानुपातिक प्रतिनिधित्व वा दलित कोटा, दबिएका जाति र आदिवासी समुदायहरु, मधेशी, महिला र अन्य प्रतिनिधित्व नभएका समूहहरु र २६ जना मन्त्री परिषद्ले मनोनयन गरेका हुन्छन् । दबिएका वा अल्पमत जातीय समूहबाट आएका सदस्य संख्याले संविधान सभाको ३५ प्रतिशत स्थान ओगटे भने ३३ प्रतिशत महिला थिए । राष्ट्रपति र उपराष्ट्रपति ऐतिहासिक रूपमा पिछडिएका मधेशी समुदायका सदस्य हुन् ।

डिमोक्रेसी एण्ड इलेक्सन एलाइन्स नेपाल (डीन) नामक गैरसरकारी संस्थाले रिपोर्ट गरे अनुसार प्रचार अभियानमा दुई उमेदवारको हत्या भएको सहित चुनाव पूर्व २४१ ओटा हिंसात्मक घटनाहरु भए । डीनका अनुसार चुनाव पूर्ण भएका ३० वटा हत्या र ८१ वटा अपहरणका घटना मध्ये धेरै वटा माओवादीले गरायो । डीनले रिपोर्ट गरे अनुसार चुनावको दिन एक उमेदवार सहित चारजनाको हत्या भयो । आठ जना अपहरणमा परे र ११२ जना घाइते भए । भडपमा थुप्रै पार्टी कार्यकर्ताहरु घाइते भए । अप्रिल ८ मा दाढमा भएको प्रहरी संगको भडपमा सात माओवादी मारिए र १६ घाइते भए । धेरै राजनीतिक दलले कुनै जिल्ला विशेषमा स्वतन्त्र रूपमा चुनाव प्रचार गर्न नपाएको बताए । चुनाव आयोगले हिंसाको कारणले माओवादी र वाइसीएलले गरेको हिंसा मतदान कब्जा र अरु अनियमितताको कारणले १०० भन्दा बढी केन्द्रमा पून मतदान गराउने निर्णय गरे पनि स्वदेशी र अन्तराष्ट्रिय पर्यवेक्षकले चुनावको परिणाम स्वीकारे । महिला, आदिवासीहरु र अल्पसंख्यकहरुलाई मतदान गर्न वा सरकार वा राजनीतिक दलमा भाग लिन बन्देज लगाउने कृनै कानुन छैन, तापनि राजनीतिक प्रक्रियामा महिला तथा केहि जाति समुदायको भुमिका परम्पराले गर्दा सीमित हुन पुग्यो । परम्परागत रूपले केही जातले अरुले भन्दा बढी राजनीतिक शक्ति उपभोग गर्दछन् । मन्त्री परिषद्मा चार

जना महिला मन्त्री स्तरको पदमा सेवा गरिरहेका छन् । धेरै जसो ठूलो राजनितिक दलहरूले युवा दस्ता, ट्रेड युनियन र सामाजिक संगठनहरूसंग संबद्ध गराए ।

सरकारी भ्रष्टाचार र पारदर्शिता

अपराधगत कानुनले पदिय भ्रष्टाचारलाई सजाँयको व्यवस्था गरेको छ । तर पनि सरकारले त्यो कानुनलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरेन । अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, जसलाई पदिय भ्रष्टाचारको अनुसन्धान गर्ने अधिकार प्राप्त छ, यसले दर्ता गरेका भ्रष्टाचार संबन्धि मुद्दा मध्ये ७५ प्रतिशत मुद्दामा सफलता पाएको बतायो, तर राजनितिक व्यक्ति संलग्न मुद्दा भने दर्ता नगराएको वा अदालतमा हारेको पाइयो ।

जुलाई २००७ मा अन्तरिम संसदले सूचनाको अधिकार संबन्धि विधेयक पास गन्यो । यो विधेयकले सार्वजनिक संगठनहरूले नागरिकहरूलाई सकेसम्म छिटो सूचना उपलब्ध हुने र अनुरोध गरिएका १५ दिन भित्र सोधपुछको जवाफ पाउने अधिकारको व्यस्था गन्यो । यदि संबद्ध निकायले व्यक्तिहरूलाई सूचना पहुँच दिईनन् भने संबन्धित अधिकारीले मान्य स्पष्टीकरण दिनुपर्ने हुन्छ । विधेयकले पाँच विषयमा सूचना नदिने छुट दिएको छ : अपराधको अनुसन्धान गर्ने र मुद्दा दायरमा सहजीकरण गर्ने राज्यको आर्थिक र व्यापारिक स्वार्थको सुरक्षा गर्ने, बैंकको तथा वाणिज्य गोप्यता बचाइ राख्ने, सामुदायिक खलबल हुनबाट बचाउने र व्यक्तिगत जीवन र सुरक्षामा खलबल हुन नदिने ।

भाग ४ : मानव अधिकार हननाको आरोप संबन्धमा अन्तराष्ट्रिय र गैर सरकारी अनुसन्धान संबन्धमा सरकारी धारणा

स्वदेशी र विदेशी मानव अधिकार समुहरु सामान्य रूपमा बिना सरकारी रोकतोक काम गरे । मानव अधिकार संबन्धि अनुसन्धान गर्न र निष्कर्ष प्रकाशन गर्न समर्थ भए । सरकारी अधिकारीहरु तिनीहरुको विचारसँग केहि हद सम्म सहयोगी र जवाफदेही देखिए ।

एड्भोकेसी फोरम, नेपाल मावन अधिकार संगठन, इन्सेक इन्हुरेड, मानव अधिकार तथा शान्ति समाज र हिम राइट्स लगायतका १३ वटा स्वतन्त्र स्वदेशी मावन अधिकार गैर सरकारी संस्थाहरु कार्यरत थिए । नेपाली कानुन समाजले मानव अधिकार हननबारे अनुगमन गन्यो भने अन्य थप्रै गैर सरकारी संस्थाले सास्ती र बाल श्रमिक महिला अधिकार र अल्पसंख्यक समुदायमा केन्द्रित रहे ।

संयुक्त राष्ट्रसंघको मानविय मामिला संबन्धि संयोजकको कार्यालयका अनुसार अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाको काममा माओवादीले पटक पटक हस्तक्षेप गरेका विस्वसनीय दावीहरु पनि सुनिए ।

एम्नेष्टी इन्टरनेशनल र हयुमन राइट्सवाच लगाएतका अन्तराष्ट्रिय गैर सरकारी संस्था र अन्य मानव अधिकार अनुगमन संस्थाहरुका सदस्यहरूलाई सरकारले स्वागत गन्यो र नियमित रूपमा भिसा दियो । संबद्ध निकायहरूलाई अन्तराष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूलाई व्यारेक तथा बन्दी स्थलहरूमा जान दिए तर सैनिक अदालत र सैनिक अनुसन्धानमा भने पहुँच दिइएन । २००६ को बृहत

शान्ति संभौतामा उल्लेख गरिए अनुसार मानव अधिकार संबन्धि उच्च अधिकारीको कार्यालयले सरकार सँग मानव अधिकार प्रबर्धन र सुरक्षा बारे नीति तथा कार्यक्रम तय गर्न र कार्यान्यन गर्न सहयोग गर्यो ।

यो वर्षमा सो कार्यालयले ५४ वटा प्रेस वक्तव्य र आठ वटा प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्यो । प्रतिवेदनहरूले चुनाव फब्रुअरिको तराई आन्दोलन, सेटेम्बर २००७ को कपिलवस्तुमा हत्या, २००९ देखि २००३ सम्मका बर्दिया जिल्लामा भएको बेपत्ता तथा अन्य विषयमा विवरण दिएका थिए । संचार माध्यमले सबै प्रतिवेदनलाई स्वतन्त्र रूपमा समेटे ।

२००७ सेटेम्बरमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका आयुक्तहरूले शपथ लिए पछि आयोगले पहिले र अहिलेका मानव अधिकार हननका आरोप माथि अनुसन्धान शुरू गर्यो । स्रोतको सीमितता र यथेष्ठ जनशक्ति नहुनुले आयोगले अनुसन्धान गर्ने मुद्दाको संख्या सीमित भयो । आयोगले अनुसन्धान गरी सुझाव पेश गरेपछि सरकारले तीन महिना भित्रमा जवाफ दिनु पर्ने हुन्छ । यो वर्ष आयोगले मानव अधिकार हननका ६७४ वटा उज्जीहरु प्राप्त गर्यो । आयोगले अदालतले रिहा गरेका व्यक्तिको गैर कानुनी थुना र पक्राउमा पनि अनुसन्धान गर्यो । आयोगले देश भरि नै थुनामा रहेकालाई भेट्न सजिलै पहुँच बनायो ।

भाग ५ : भेदभाव र सामाजिक दुर्व्यवहार र व्यक्ति ओसार पसार

कानुनले स्पष्ट गरेको छ कि सरकारले वर्ण, लिंग, जात वा विचारको आधारमा कुनैपनि नागरिकलाई भेदभाव गर्ने मिल्दैन, तथापि ठोस जाति व्यवस्था देश भरि नै धार्मिक, पेशागत तथा दैनिक जीवनमा असर गर्दै रह्यो । खासगरि ग्रामिण क्षेत्रमा तल्लो जात, महिला, अपाग विरुद्धको भेदभाव यथावत रह्यो ।

महिला

मुलुकी ऐन अन्तर्गत बलात्कारको सजाय दिने व्यवस्था पीडित महिलाको उमेरमा भर पर्दछ, जस अनुसार पीडित १० वर्ष भन्दा कम भएमा अपराधीलाई बढीमा १० देखि १५ वर्ष भित्रको कैद सजाय हुन्छ र पीडित २० वर्ष भन्दा माथि भएमा कम्तीमा ५ देखि ८ वर्षको कैद सजाय हुन्छ । पीडितलाई दिइने क्षतिपुर्ति उनीले भागेको शारीरिक र मानसीक सास्तीको तहमा भर पर्दछ । लैगिक समानता ऐन २००६ ले व्यवस्था गरेअनुसार बलात्कारको परिभाषा भित्र वैवाहिक बलात्कार पनि पर्दछ र लोगनेलाई ३ देखि ६ महिनाको जेल सँजाय हुन सक्दछ ।

बलात्कारको घटनाहरु समस्या नै रहे र धेरै घटनाहरु रिपोर्ट गरिएनन् । जुलाई २००७ देखि यो वर्षको जुन सम्ममा महिला प्रहरी सेलले जनाए अनुसार ३०९ वटा बलात्कार र ७३ वटा बलात्कारको प्रयासका मुद्दाहरु दर्ता भए । गैर सरकारी संस्था साथीले २००३ मा गरेको सर्वेक्षण अनुसार प्रहरीमा दर्ता गरिएका बलात्कारको मुद्दे ३९ प्रतिशतमा पीडितको उमेर १९ भन्दा कम थियो । संबन्धित निकायमा दर्ता गर्ने मध्ये २५ प्रतिशत मात्र सरकारले अपराधिलाई पक्राउ गरी सजाय दिएको बताए । साथीका अनुसार बलात्कारको विषयमा प्रहरी र अदालतले छिटो प्रतिक्रिया देखाए ।

महिला विरुद्धको घरायसी हिंसा समस्या नै रह्यो र यसले सीमित सार्वजनिक ध्यान प्राप्त गर्यो । प्रहरी, राजनीतिक व्यक्तिहरु, नागरिकहरु, सरकारी अधिकारीहरुमा महिला विरुद्धको हिंसालाई समस्या मान्न आम रूपमै अनिच्छा व्यक्त गरेको देखियो । गैर सरकारी संस्थाद्वारा प्रहरी, राजनीतिक व्यक्तिहरु र जनसाधारणाका लागि चलाएका जागरूकता कार्यक्रमले समस्या प्रति जागरूक बनाउन भुमिका खेल्यो । जुलाई २००७ देखि यो वर्षको जुन सम्म महिला प्रहरी सेलले घरायसी हिंसाका दृष्टि वटा निवेदनहरु प्राप्त गर्यो । तथापि घरायसी हिंसा संबन्धि कानुनको अभावमा प्रहरी मुद्दा दर्ता गर्न असमर्थ वा अनिच्छुक देखियो ।

देशका ७५ मध्ये ४१ जिल्लामा प्रहरीका महिला सेल थिए । सेलका महिला अधिकारीहरुले घरायसी हिंसा र मानव बेचबिखनका पीडित सँग व्यवहार गर्ने विशेष तालिम लिए । प्रहरीले घरायसी हिंसालाई अपराधको रूपमा व्यवहार गर्ने विशेष निर्देशनहरु जारी गर्यो । प्रहरी अधिकारीले प्रहरीभित्रै भेदभाव पुर्ण धारणाले जरो गाडेकाले त्यस्तो निर्देशनहरु लागू गर्न गाहो हुने बताए । प्रहरीले पकाउ गरे पनि नत पीडित नत सरकारले नै कानुनी कार्वाही तर्फ अघि बढे ।

जुन ६ मा कञ्चनपुर जिल्ला बासी लक्ष्मी बोहोराका श्रीमान र सासुले उनलाई जबर्जस्ती विष खान लगाए किनभने उनीहरुलाई उनले महिला स्वास्थ्य अधिकार कार्यकर्ता भएर गर्ने गरेको क्रियाकलाप चित्त बुझेको थिएन । संबद्ध निकायहरुले उनको मृत्यु लाई आत्महत्या भनी प्रतिवेदन दिए । हत्याको अनुसन्धान गर्ने माग गर्दै गरिएको सार्वजनिक अभियानले जनसाधारण, सरकार र संविधान सभा सदस्यको ध्यान खिच्यो । अभियान र विरोधको फलस्वरूप अगस्टमा सरकारले महिला विरुद्धको हिंसालाई संबोधन गर्ने प्रधानमन्त्रीकको कार्यालयका सचिवको संयोजकत्वमा सात सदस्यीय कार्यदल खडा गर्यो । वर्षको अन्त्यमा उच्चस्तरिय कार्यदलको अनुसन्धानात्मक प्रतिवेदन सरकारलाई बुझाइयो, तर यसलाई सार्वजनिक गरिएन ।

भारत सीमा नजिकको तराईका जिल्लाहरुमा दाइजो प्रथा बलियो रह्यो, तर दाइजोको विवादमा दुलहीको हत्या गर्ने काम भएन । धेरै जसो श्रीमान र परिवारका नातेदारहरुले थप दाइजोको माग गर्दै बुहारीलाई शारीरिक दुर्व्यवहार गरे वा उनलाई घर छोड्न बाध्य बनाए जसले गर्दा छोराले अर्को विवाह गर्न सकोस् ।

बर्षको अन्त्यमा हासरुन इद्रीसको श्रीमान् र परिवारका नातेदारहरु हिरासतमै थिए । हासरुनले दाइजो कम त्याएको निहुँमा उनलाई २००७ को नोभेम्बरमा चलाएको मुद्दा उनीहरु हिरासतमा राखिएका हुन् ।

बोक्सी संबन्धि परम्परागत विश्वासमा गाँउका वृद्ध महिला र विधवाहरुलाई दोषि गराइयो । बोक्सी भगाउने कार्य अनागत गाँउका भाक्रि र स्थानिय निकाएमा बसेका व्यक्तिहरुले बोक्सी शंका गरिएकाहरुलाई सार्वजनिक रूपमा पिट्ने र शारीरिक दुर्व्यवहार गर्ने गरे । वर्ष भरि नै संचार माध्यम र गैर सरकारी संस्थाहरुले अन्ध विश्वास संबन्धित थुपै घटनाहरु प्रकाशमा त्याए । उदाहरणको लागि बोक्सीको निहुमा विरगंज निवासी एक वृद्ध महिलालाई मान्छेको दिशा खुवाइयो । खातुनले प्रहरी समक्ष उजुरी दायर गरिन् तर त्यस्ता कार्यलाई निषेध गर्ने कानुन

नभएकाले अपराधीहरु धरैटिमा रिहा भए । देशका अन्य भागमा पनि यस्ता घटनाहरु भईरहे । सरकार संग त्यस्ता अपराध रोक्ने वा पीडित क्षतिपुर्ति दिने कुनै संयन्त्र थिएन ।

मानव ओसार पसार खास गरी महिला तथा बालबालिका देश भरि नै गम्भीर समस्या नै रह्यो । ठुलो संख्यामा महिलाहरु लाई अन्य देशमा व्यापारिक यैन कार्यमा जबर्जस्ती लाद्ने काम भयो र देश भित्र यो काम बढौदै गयो । जबर्जस्ती वेश्या वृत्तिमा लाग्ने निषेध गर्ने कानुन छैन । काठमाडौं प्रहरीले अनुमान गरे अनुसार काठमाडौं उपत्यकामा ३२,००० महिला यैन कर्मी रहेका छन् भने देश भरमा उनीहरुको संख्या १,५०,००० रहेको छ तर नोभेम्बरमा ३० मा संचार माध्यमले देशभरमा जम्मा ३०,००० महिला यैन कर्मी रहेको बतायो ।

कानुनले बराबर कामको लागि बराबर पारिश्रमिक जस्ता महिलालाई सुरक्षा दिने कुराको व्यवस्था गरेको छ तापनि सरकारले ती व्यवस्थाको कार्यान्वयन सरकारी उधोगमा पनि गरेन । लैंगिक समानता विधयेकले यैन दुर्यवहार विरुद्ध व्यवस्था गरेको छ विधेयकले त्यस्तो कार्य गर्नेलाई एक वर्ष सम्मको जेल सँजाय र रु १०,००० (१२६ डलर) सम्मको जरिवानाको व्यवस्था गरेको छ । तापनि विधयेक राम्रारि कार्यान्वयन हुन सकेन र सरकारी कार्यान्वयन निती फितलो रह्यो ।

अगष्टमा सर्वोच्च अदालतले महिलालाई बराबर कामको लागि बराबर ज्यालाको अधिकार कायम गरेको आफ्नो निर्णय सार्वजनिक गन्यो । आफ्नो निर्णयमा, अदालतले महिलालाई पारिश्रमिकमा समानता र संबैधानिक सुरक्षा संबन्ध महिला विरुद्धको सबै प्रकारको भेदभावको उन्मुलन संबन्ध महासंन्धि अनुरूप गरेको कुरा बतायो ।

महिलाहरुले खासगरि ग्रामिण भेगमा क्रमबद्ध रूपमा भेदभावको सामना गरे । यो अवस्था त्यस्ता ठाउँमा रह्यो जहाँ धार्मिक र सामाजिक परमपरा शिक्षाको अभाव र कानुन प्रतिको अनभिज्ञता जस्ता समस्याहरु मतदान गर्न पाउने जस्ता आधारभूत अधिकारको अभ्यासका बाधक रहे ।

आमा तर्फ बाट नागरिकता प्राप्त हुन सक्छ र विदशी सँग बिहे भएका नेपाली महिलाका छोराछोरीले नेपाली नागरिकता लिन सक्दछन् । महिलाहरुले जन्म र मृत्यु दर्ता गराउन पाउँदछन् । राहदानी बनाउन महिलाले श्रीमानको वा बाबुआमाको अनुमति लिन परेन । अविवाहित, विवाही र पारपाचुके गरेका महिलाले पुख्यौली संपत्तिको हकदार भए । आफ्नो नामको संपत्ति बेच्न अरुको नाममा नामसारी गर्न महिलाले आफ्नो श्रीमान छोरा वा बाबुआमाको अनुमति लिन परेन ।

२००६ को लैंगिक समानता ऐनले कानुनमा रहेका १७३ मध्ये ५६ वटा भेदभाव पुणि व्यवस्थालाई संशोधन गरेपनि त्यस्ता भेदभाव पुर्ण थुपै कानुनहरु अझै प्रचलनमा छन् । उदाहरणका लागि संपत्ति अधिकारको कानुनले जग्गा किरायमा लिने र संपत्ति बाडँफाड संबन्धमा पुरुषलाई बढी अधिकार दिएको छ । वैदेशिक रोजगार ऐनले वैदेशिक रोजगार ऐजेन्सी मार्फत काम खोज्नु भन्दा पहिले महिलाले आफ्ना अभिभावकको अनुमति लिनु पर्ने हुन्छ । कानुनले लोग्ने मानिसलाई आफ्नो श्रीमती असख्त भएमा वा सन्तान नभएमा पहिलो श्रीमतीलाई पारपाचुके नगरी अर्को विवाह गर्न पाउने गरी दुई विवाह गर्ने छुट दिएको छ ।

सबैभन्दा पछिल्लो तथ्यांकको जनगणना अनुसार महिला साक्षरता ४३ प्रतिशत थियो जबकि ६५ प्रतिशत पुरुष साक्षर थिए । गैर सरकारी संस्थाहरूले महिलालाई नागरिक समान र अर्थतन्त्रमा समाहित गराउने कामा केन्द्रित रहे । धेरैजसो राजनीतिक दलहरूमा महिला समुह थिए जसले महिला अधिकारको वकालत गरे र महिला सवालहरू दलको नेतृत्वको समक्ष प्रस्तुत गरे ।

बालबालिका

कानुनले बालबालिकाको कल्याण र शिक्षा बारे व्यवस्था गरेको छ तापनि यसको कार्यान्वयन असमान छ । शिक्षा अनिवार्य थिएन । तथापि सरकारी नीतिले ६ देखि १२ वर्षको उमेरमा सबै बालबालिकालाई निशुल्क प्राथमिक शिक्षाको व्यवस्था गच्छो । काम गरिरहेका मध्ये ७० देखि ७५ प्रतिशत केटाहरू बिद्यालय गए भने त्यस्तै काम गर्ने केटीहरू मध्ये ५० देखि ६० प्रतिशत मात्र बिद्यालय गए । मानव अधिकार वादीहरूले रिपोर्ट गरे अनुसार केटाहरूको तुलनामा आधा मात्र केटीहरूले माध्यमिक विद्यालय गए । २००३ मा शिक्षा विभागले बिद्यालय जाने एक चौथाई बालिकाहरू शिक्षा बाट बच्चित रहे । सरकारले बिद्यालय उमेरका ८६ प्रतिशत मात्र बच्चाहरू बिद्यालय गएको जनायो । देश भरमा ३५०० मदरसा संचालन भएको कुरा प्रकाशमा आएको थियो ।

सरकारले बालबालिका र वयस्क सबैलाई निशुल्क स्वास्थ्यको व्यवस्था गच्छो तर सरकारी क्लिनिकहरूमा न्युन सुविधा थियो र उनीहरूको संख्यापनि कम थियो तथा गम्भीर युक्त थिए । माओवादी धर्मीका कारणले केहि ग्रामिण स्वास्थ्य चौकीहरू बन्द भए ।

बालबालिका विरुद्धको हिंसाको अपराधिलाई विरलै मात्र मुद्दा चलाइयो र अपराध बालबालिका ओसार पसार बढी देखियो । कम उमेरका बालिकाहरूलाई व्यापारिक यौन शोषण गर्ने समस्या टड्कारो रह्यो । कम्युनिटी एक्सन सेन्टर नामको संस्था जसले महिला यौन कर्मीका लागी कार्यरत थियो ले २००६ यता देखि ३,६४८ त्यस्ता महिलाको पहिचान गच्छो । सो संस्थाले उमेर नपुगेका केटीहरू यो काममा भएको कुरा रिपोर्टमा उल्लेख गरेन ।

देशका केही भागहरूमा छोरीलाई बिहेमा साटासाट गर्ने वस्तु वा एक भारको रूपमा लिने सामाजिक धारणा पाइयो । केही व्यक्तिहरूले छोरिहरूलाई पहिलो पल्ट रजस्वला हुनु अघि विवाह गरिदिनु एक पवित्र काम भने जसले परलोकमा राम्रो जीवनको अबसर बढाउछ । फलस्वरूप कानुनले छोरीको विवाह गर्ने उमेर १८ भने पनि बाल विवाह सामान्य कुरा हो । बाल विवाहलाई सामाजिक, आर्थिक र धार्मिक मान्यताहरूले प्रबर्धन गरे । स्वास्थ्य मन्त्रालयका अनुसार केटीहरूको विवाहको औसत उमेर १६ हो र केटाहरूको उमेर भने १८ हो । घरेलु हिंसाको एक मुख्य कारण यही उमेरको फरकलाई मानिन्छ ।

दशक लामो माओवादी द्वन्द्वले बालबालिका सहित आन्तरिक विस्थापन हुन एक समस्या नै रह्यो र यसको संख्याको अनुमान पनि फरक फरक पाइयो । २००५ मा कारितासले गरेको अनुमानले करिब ४०,००० बालबालिका विस्थापित भएको देखायो । आन्तरिक विस्थापनमा

परेको बालबालिकाको खाना आवास र स्वास्थ्य सेवामा अपर्याप्त पहुँच थियो भने शिक्षामा सीमित पहुच थियो ।

हराएका बच्चाहरुको संख्या २००७ को वर्षमा भन्दा बढ्न गयो । । जुलाइ २००७ देखि यो वर्षको जुन सम्मको जम्मा ८०० केटाकेटी (४३५ केटा र ३९५ केटीहरु) हराएको कुरा प्रकाशमा आयो । हराइरहेका बच्चाहरु ओसार पसारमा परेको अनुमान गरियो । हराएका ८०० बच्चाहरु मध्ये १४ केटा र ४३ केटी फेला परेका प्रहरी रेकर्डमा देखियो ।

व्यक्तिको बेच बिखन

कानुनले कुनै पनि किसिमको व्यक्तिको बेच बिखनलाई निषेध गरेको छ, तापनि महिला र बालबालिका बेच बिखन एक समस्या भै रह्यो । नेपाल बेचबिखन श्रोतको रूपमा रह्यो । युवतीहरु प्रमुख लक्ष्य कने केटाहरु बेचबिखनमा परेको विरलै सुनियो तर केटीहरुमा सानोमा ९ वर्ष सम्मका बालिकाहरु परे र उनीहरुलाई भारत लगाएत अन्यउ छिमेकि देशमै पुऱ्याइयो । धेरै जसो महिला र बालबालिकाको बेच बिखन यौन शोषणको लागि थियो भने पुरुष महिला र बालबालिकाहरुलाई घरेलु काम शारीरिक वा अर्धसीपगत बधुवा श्रमिक सर्कसको काम र अन्य उद्देश्यको लागि बेचबिखन गरियो । पुरुषहरुलाई इराकमा अस्वैच्छक दासत्वको लागि रोजगार कंपनिहरुले लगे । उनीहरुलाई शुरुमा अरु खाडी मुलुकमा काम दिन आश्वासन देखाइयो र पछि धम्की वा ढाट छलद्वारा इराक पुऱ्याइयो । पुरुषहरुलाई खाडी मुलाकमा श्रमको लागि बेच बिखन गरेको संख्या यो वर्ष अधिल्ला वर्षमा भन्दा बढी रह्यो । फिर्ता आएमा आप्रबासी कामदारका लागि काम गर्ने गैर सरकारी संस्था पौरखीका अनुसार भारत बाहेक अन्य मुलुकमा कामका लागि जाने ५००० भन्दाबढी कामदार मध्ये ३ प्रतिशत बेचबिखनमा पर्दछन् । महिला तथा बालबालिकाहरुलाई राम्रो काम वा विवाहको आश्वासनमा भारत पुऱ्याइयो । १२,००० महिला तथा बालिकालाई यौन शोषणको लागि भारतका वेश्यालयहरुमा पुऱ्याइयो भने आन्तरिक यौन बेचबिखनको संख्या यकिन हुन सकेन । बेच बिखनमा लागेकाहरुले आफुलाई रोजगार कंपनिको रूपमा प्रस्तुत गरी यौन शोषण र घरेलु दासत्वको लागि सउदी अरब, मलेसिया, हडकड, संयुक्त अरब एमिरेट्स र अन्य खाडी मुलुकमा पुऱ्याए ।

जबर्जस्ती श्रम र यौन शोषणको आन्तरिक बेच बिखन यो वर्ष पनि भयो र अधिल्लो वर्षको भन्दा बढेको पाइयो । बाल बचाउ कार्यक्रम र एक्शन एडले गरेको अध्ययन अनुसार आन्तरिक बेच बिखन १० वर्षे विद्रोहको अभै रहिरहेको प्रभावले गर्दा बढ्ने सम्भावना थियो किनभने ग्रामिण महिला र बालबालिकाहरु कामको खोजिमा शहरी केन्द्र तिर हिडे । २००७ को राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको रिपोर्ट अनुसार १२ देखि ३० वर्ष सम्मका भण्डै ४०,००० महिला कामदारले काठमाडौंमा संचालित १,२०० वटा क्याविन र डान्स रेस्टुरेन्ट र मसाज गृहहरुमा काम गर्दछन् । यी केटीहरुलाई मध्य पुर्व र खाडी काम लागाइ दिन आश्वासन दिइएको थियो ।

बेचबिखन गर्नेहरु आन्तरिक थिए वा भारतबाट आएका थिए र उनीहरुको वेश्यालय सँग सम्पर्क थियो, तर गाउँमा गई केटीहरु खोज्ने व्यक्तिहरु सामान्य नागरिक थिए । धेरै जसो त बावुआमा र नातेदारहरुले नै युवतीहरुलाई यौन दासतामा बेचिदिन्थ्ये । भ्रष्टाचारले बेचबिखनलाई सहज बनाएको विश्वास गरियो तर मिलीमतो गर्ने सरकारी अधिकारीहरुलाई कुनै अनुसन्धान वा

मुद्दा चलाउने काम भने अति न्युन भए । सरकारले २६ वटा जिल्लाहरुलाई उच्च प्राथमिकतामा राख्यो र प्रत्येक ती जिल्लाहरुमा बेचबिखन विरद्धका कार्यदलहरु राख्यो । विद्रोहका कारणले घर छोड्न बाध्य भएका महिला र युवाहरु नै बेचबिखनको मुख्य जोखिममा थिए । यो बेचबिखन विरद्धको ऐन कानुनहरु कार्यान्वयन हुने काममा सुधार भयो तर कतैकतै मात्र भयो । कानुनले देश भित्र र बाहिर व्यक्तिलाई बेच्न निषेध गरेको छ । उल्लंघन गर्नेलाई २० वर्ष सम्मको सजाँय तोकेको छ । तथापि २००७ को व्यक्ति बेचबिखन र ओसार पसार नियन्त्रण विधेयकको कार्यान्वयन फितलो रह्यो र यसको मुख्य कारण कानुनी व्यवसाय बारे जानकारी नहुनु र कानुनी राज्यको अवस्था कमजोर हुनुलाई ठहर्न्याइयो ।

प्रहरीमा दर्ता भएका घटना र गैर सरकारी संस्थाले दिएको आकडा मिलेन । देशमा सबैभन्दा ठुलो बेचबिखन विरद्ध काम गर्ने गैर सरकारी संस्था माइती नेपालले काठमाडौं अदालतमा २७ वटा बेचबिखन संबन्धि मुद्दाहरु दर्ता गयो । महान्यायिधिवक्तताका अनुसार २००७ साल जुलाई पछि एक वर्षको अवधिमा सरकारले देशभरिका जिल्ला न्यायिधिवक्ताको कार्यालयमा १८३ वटा बेचबिखनका मुद्दा दायर गय्यो । जुलाई १४ सम्ममा १८३ मध्ये ३७ वटा पुर्ण वा आशिक दोषी प्रमाणित भए, २२ आरोपिले सफाइ पाए भने १२४ वटा अनुसन्धान मै छन् ।

सेटेम्बर ६ मा बर्दिया जिल्ला अदालतले जमुना परियार र खिमी परियारलाई २००४ मा दुई युवतीहरुलाई ४०,००० रुपैया (५७१ डलर) मा भारतको वेश्यालयमा बेचेको अभियोगमा २० वर्षको कैद सँजाए तोक्यो ।

विदेश काममा जाने कामदारले विदेश जानु भन्दा पहिले राम्रो सँग अभिमुखिकरण पाए नपाएको र जाने देशमा पुगेपछि श्रम करारलाई सम्मान गरिए नगरिएको कुरा सरकारले राम्रो सँग अनुगमन गरेन । सरकारले निषेध गर्दागर्दै जालसाजी गरि इराकमा जबर्जस्ती श्रममा पठाउने रोजगार कंपनिहरु माथि निगरानी वा सँजाए केहि पनि भएन ।

सरकारसँग बेचबिखन विरुद्ध लड्ने एक राष्ट्रिय योजना थियो र योजना बेचबिखन संबन्धि अनुसन्धान कर्ता पनि राखेको थियो तर राजनीतिक अस्थिरता र सुरक्षाको कारणले सरकारको बेचबिखन विरुद्धको प्रयासमा बाधा पुर्यो ।

परिचय खुल्ने प्रमाण पत्र र प्रवेश नाका संबन्धि पदिय भ्रष्टाचारले देशको सिमा आरपार गर्ने व्यक्तिहरुको अबैध आवगमनलाई सहज बनायो । महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको राष्ट्रिय कार्यदलले बेचबिखन विरुद्धका गतिविधीहरु संयोजन गर्दै रह्यो । प्रहरीलाई तालीम दिने कार्यक्रम गरिएर उक्त मन्त्रालयले स्थानीय गैर सरकारी संस्था सँग पीडितलाई पुर्नस्थापना वा अन्य सहयोग गर्न धेरै नजिकबाट काम गय्यो । ४१ जिल्लाका महिला सेलले बेचबिखनमा र घरेलु हिंसाका पीडितलाई सुचना सेवा (referal services) गर्न गैर सरकारी संस्थासँग काम गय्यो ।

सरकारले पीडितलाई पुर्नस्थापना औषधि खर्च र कानुनी सेवाका लागि महत पुऱ्याउन गैर सरकारी संस्थालाई सीमित कोषको व्यवस्था गयो । महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयले व्यापारिक यौन कर्मी भारत पठाइ दिने गरिब जिल्लाहरुमा काम र सीप तालिम

कार्यक्रमो प्रायोजन गच्छो । सरकारले पीडितको अधिकारको रक्षा गच्छो र उनीहरुले अन्यथा कानुन मिचेको भए त्यस बापत थुन्ने कैद गर्ने वा मुद्दा चलाउने काम गरेन ।

सरकारले गैर सरकारी संस्था र अन्तर्राष्ट्रिय संगठनहरु सँग मिली व्यक्ति बेचबिखन विरुद्ध जनजागरण अभियान स्थानीय, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय रूपमा चलायो, तथापी सरकारले यथेस्ट प्रहरी तालिम, स्रोत वा तत्काल कानुनी उपचारको व्यवस्था गर्न सकेन । सरकारी स्तरका कल्याणकारि निकायहरुले बेचबिखनका पीडितहरुलाई सघाउन र सार्वजनिक विस्तार कार्यक्रम गर्न गैर सरकारी संस्था सँग मिलेर काम गच्छो । माइटी नेपालले बेचबिखनलाई बाटोमा छेको हाल्न पुर्नस्थापना भएका पुर्व पीडितलाई सरकारी अधिकारी सँगै सिमा नाकामा राख्यो ।

माइटी नेपालले बेचबिखन पछि उद्धार गरिएका युवतीहरुलाई स्थायी बस्ने ठाउको व्यवस्था गच्छो । अस्थायी गृहहरु बढी युवती बेचबिखन हुने द जिल्लाका सिमावर्ति नगरहरुमा राखिए । वर्ष भरिमा, २,३५१ बालबालिका र महिलाहरु बेचबिखनको प्रक्रियामा छेको हाली भेटीए पछि ती गृहमा राखिए । माइटी नेपाल पुर्नस्थापना तथा सुरक्षा गृहमा बालबालिकाहरु ६ महिना सम्म रहन सक्ये र आय आर्जन गर्ने सीपहरु सिक्न पाउँथे । वर्षको अन्त्यमा ३४१ जना बालबालिका र महिला माइटी नेपालको काठमाडौ स्थित पुर्नस्थापना गृहमा रहेका थिए । अन्य गैर सरकारी संस्थाले पनि अस्थायी गृहको व्यवस्था गरे ।

वर्ष भरिमा माइटी नेपालको केन्द्रिय कार्यालयले ७१ जना बालबालिका र महिलाहरुलाई भारत र खाडी मुलुकहरु बाट उद्धार गरि फिर्ता ल्यायो र ती मध्ये धेरै यौनबाट सर्ने रोग वा क्षयरोग लागेपछि वैश्यालयबाट निकालिएका थिए । ती मध्ये अभाव ग्रस्त थिए र माइटी नेपाल र एवीसी नेपलका अनुसार ५०% त एचआइभी संक्रमित थिए । माइटी नेपालले एचआइभी संक्रमित बेचबिखनका पीडित र उनीहरुका छोराछोरिलाई एक धर्मशाला (hospice) को व्यवस्था गच्छो अर्को संस्था शक्ति समुहले २००७ मा ३८ जना युवती र महिलालाई पुर्नस्थापना गच्छो ।

अमेरिकी राज्य विभागको व्यक्ति बेचबिखन संबन्धि बार्षिक प्रतिवेदन www.state.gov/g/tip पाउन सकिन्छ ।

विकलाङ्ग व्यक्तिहरु

कानुनले शारीरिक र मानसिक रूपले विकलाङ्ग भएका व्यक्तिप्रतिको भेदभावलाई निषेध गरेको छैन र विकलाङ्ग व्यक्तिप्रति रोजगारी शिक्षा स्वास्थ्य प्रतिको पँहुच र राज्यले दिने अन्य सेवा सुविधामा भेदभाव कायमै रह्यो । कानुनले भवन, परिवहन, रोजगारी, शिक्षा र राज्यका अन्य सेवामा पँहुच अनिवार्य गरेको छ । तर ती व्यवस्था कार्यान्वयन भएनन् । सरकारले विकलाङ्ग व्यक्ति संबन्धित कानुनहरु प्रभावकारी रूपले लागु गरेन । महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय विकलाङ्ग व्यक्तिको सुरक्षाको लागि जिम्मेवार थियो । विकलाङ्ग व्यक्तिका लागि काम गर्ने केहि गैर सरकारी संस्थाले सरकारबाट कोष प्राप्त गरे तथापी शारीरिक र मानसिक रूपले विकलाङ्ग व्यक्तिहरुले मद्दतको लागि अत्यधिक रूपमा परिवार मै निर्भर गरे ।

राष्ट्रिय वर्गीय जातीय अल्पसंख्यकहरु

हरेक समुदाय सँग आफ्नो भाषा लिपि र संस्कृतिको संरक्षण एंव सम्बद्धन गर्ने तथा प्राथमिक तहमा आफ्नो मातृ भाषामा विद्यालय सञ्चालन गर्ने अधिकार हुनेछ भन्नेकुरा कानुन द्वारा निर्धारण गरिएको छ । व्यवहारमा सरकारले यी सामान्यत प्रावधानहरु कायम गर्यो ।

७५ भन्दा बढी जातजातिहरु पचास विभिन्न भाषाहरु बोल्दथे । दुर्गम क्षेत्रहरुमा विद्यालय शिक्षा र रेडियो प्रसारण प्रायः स्थानीय भाषामा हुन्थ्यो । शहरी क्षेत्रहरुमा लगभग पुर्ण रूपमा नेपाली वा अंग्रेजी शिक्षा प्रदान गरिन्थ्यो ।

यद्यपि दलितहरुमाथी हुने सार्वजनिक बहिष्कार सरकारले कानुनी रूपमा खारेज गर्यो र जातजातिहरुको अधिकारको संरक्षणको लागि प्रयत्न गर्यो सुविधा विमुख तथापि तल्लो जाति र केहि जातीय समहहरु विशेष गरी मधेसी र जनजाति विरुद्धको मुख्यतः तराई तथा देशको पश्चिमी भागको दुर्गम क्षेत्रहरुमा सामान्य जस्तै थियो । आर्थिक, सामाजिक र शैक्षिक उन्नती ऐतिहासिक स्वरूपहरु भौगोलिक अवस्था र जातको कार्य जस्तै थियो । मुख्यतः काठमाडौं उपत्यकामा उत्तम शिक्षा र समृद्धिको उच्च तहहरुले जातिय विभेदलाई विस्तारै घटाउदै र निम्न सामाजिक आर्थिक समुहहरुलाई अवसरहरु थपिरहेका थिए । बढी शिक्षित र शहरमुखी जातहरुले राजनीति र वरिष्ट प्रशासकिय र शैक्षिक पक्ष्यहरुमा आफ्नो प्रभुत्व कायम गरि राखे र प्राकृतिक श्रोतहरुको समानुपातिक अंश निर्धारण गरिराखे ।

मन्दीर प्रवेशमा रोक लगाएत जातिय भेदभाव अबैधानिक छ, तथापि दलितहरु समय समयमा मन्दीर प्रवेश गर्नबाट रोकिन्थे । भेदभाव घटाउने प्रगति शहर क्षेत्रहरुमा बढी सफल थियो । अन्तर्जातिय विवाह (उपल्लो र तल्लो जात) को विरोध उच्च रह्यो । जुनमा जब एक दलित पुरुषले एक अदलित महिलालाई विवाह गर्यो तब सुर्खेत जिल्लामा बसोबास गर्ने १२ दलित परिवारलाई समाज/समुदाय छोड्न दबाब दिइयो । गाउँ दलित र अदलित खण्डहरुमा विभक्त भयो अदलित परिवारहरुले दलित केटाको दिदि बहिनी हरुलाई कब्जामा लिए र गाउलेहरुले दुलाहा र दुलहिलाई नराम्रो सँग पिटे ।

जुन २९ मा रुपन्देहि जिल्लाको एउटा दलितको परिवारको उपल्लो जातको पोखिएको भाडा छोएकाले गर्दा उपल्लो जातका परिवारका सदस्यहरुबाट उक्त दलित परिवारलाई हत्याको धम्की आयो ।

अन्य सामाजिक दुर्घटनाको भेदभाव

देशमा त्यस्ता कुनै कानुन छैनन् जसले विशेष रूपले समलैगिकतालाई अपराध घोषित गर्न, निकायहरु तथापि सरकारी, मूल्य तथा पुलिसहरुले कहिलेकाहि समलिङ्गीहरुलाई कष्ट दिने र दुर्घटनाको गर्ने गरे । ब्लु डाइमोण्ड सोसाइटी एक आदीबासि गैरसरकारी संस्थाका अनुसार समलिङ्गीहरुलाई सताउने काम जारि रह्यो ।

जुन ११ मा २ पार लिङ्गी व्यक्तिहरुलाई पुलीसले काठमाडौंमा पकाउ गर्यो तर ३ घण्टा पछि उनिहरुलाई छाडिदियो । जुन ३०, जंगी अदालतले भक्ति शाही लाई समलिङ्गी भएकोमा निष्कासन गर्ने नेपाली सैनिकको २००७ को निर्णय सहमति दियो सेटेम्बर २६ मा शाहले सर्वोच्च अदालतमा एक रिट हाले । वर्षको अन्त्य सम्ममा उक्त मुद्दा विचाराधिन थियो ।

लैड्डिक अल्प संख्यकहरु प्राकृतिक व्यक्तिहरु हुन् भन्ने सर्वोच्च अदालतको डिसेम्बर २००७ को निर्णयको कारणले पारलिङ्गी व्यक्तिहरुलाई तेस्रो लिङ्गी परिचय पत्र प्रदान गरिन सक्छ । सेटेम्बर १७ मा प्रथम पारलिङ्गी व्यक्तिले नागरिकता प्रमाण पत्र प्राप्त गरे । नोभेम्बर १७ मा सर्वोच्च अदालतले आफ्नो संक्षेप निर्णयको पुष्टि गर्यो र सरकारलाई अन्य मुलुकहरुको समलिङ्गी विवाह सम्बन्धि कानुनहरु अध्ययन गर्न र समलिङ्गी विवाह विधयेकको लागि सिफरिस गर्ने एक सात सदस्यीय समिति बनाउन निर्देशकीय आदेश जारि गर्यो । बताइए अनुसार सेटेम्बरमा जारी बजेटले पारलिङ्गी उपचार र गृहहरुको लागि बजेट सामावेश गर्यो ।

खण्ड ६ श्रमिक कामदारको अधिकार

(क) संगठनको अधिकार

कानुनले संघ संगठनहरु स्थापना गर्ने र सदस्यता लिने स्वतन्त्रता प्रदान गर्दछ, र यी अधिकारहरु व्यवहारमा असमानरूपमा संरक्षित थिए । कानुनले विद्रोह राजद्रोह त्यस्तै अवस्थाहरुमा मात्र संगठनहरु माथिको प्रतिबन्धलाई अनुमति दिन्छ । तथापि सैनिक र पुलीसका सदस्यहरुलाई युनियन खोल्ने अनुमति छैन र व्यक्तिगत वा सार्वजनिक संस्थानका व्यवस्थापनका सदस्यहरुलाई युनियन क्रियाकलापमा भाग लिन अनुमति छैन । पेशागत संगसंगठनहरुले श्रमिकहरुलाई संगठित गर्न सामुहिक रूपमा खिचातानी गर्न र श्रमिक शिक्षा कार्यक्रमहरु सञ्चालनको लागि प्रशासकिय स्वरूपको विकास गरे । तीनवटा सबैभन्दा ठुला पेशागत संगठनहरु राजनैतिक पार्टीहरुमा आबद्ध थिए ।

जम्मा दश प्रतिशत कार्यशक्ति औपचारिक क्षेत्रमा थियो बाँकि ९० प्रतिशतले अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गरे । औपचारिक निकायमा काम गरेको श्रम शक्ति मध्ये पतहतर प्रतिशतले युनियनमा भाग लिए । नियमलाई प्रभावकारी भन्ने कानुनमा छ, तर सरकारले यी व्यवस्थाहरु पुर्ण रूपमा लागु गरेन । यो कानुनले पेशागत संघ संस्थाहरु र संगठनहरु स्थापना गर्न प्रक्रिया परिभाषित गर्दछ । यसले संगठनहरु र कर्मचारिहरुलाई सामुहिक खिचातानि लगायत संगठनका जिम्मेवारि पुरा गर्दा गर्ने कार्यले उत्पन्न हुने कानुनी आरोप जटिलताहरुबाट बचाउँछ र रोजगार दाता हरुलाई पेशागत संघ संस्था र संगठन निर्माणमा आवश्यक न्युनतम सिमाहरु द्वारा संघ संघठनहरुमा सहभागिता केहि बन्देजहरु लागु गर्यो । सरकारले युनियनहरुलाई अन्तराष्ट्रिय श्रम संगठनको सदस्यता लिन बन्देज लगाएन । कैयौं पेशागत संस्थाहरु र संघसंघठनहरुले विविध अन्तराष्ट्रिय सम्बद्धता कायम गरे ।

कानुनले अति आवश्यक सेवाका कामदारहरुलाई बाहेक हड्ताल गर्न अधिकार प्रदान गर्दछ र कामदाहरुले व्यवहारमा यो अधिकार प्रयोग गरे । सरकारले बैकिंक, दुरसञ्चार, विद्युत खानेपानि सडक, हवाई तथा समुन्दी यातायात, छपाई उद्योग, सरकारी प्रेश होटल अनि उद्योगहरुमा हड्ताल निषेध गर्न समयसमयमा कानुनको प्रयोग गर्यो । यदि संघ संगठनले शान्ति खल्बल्याएमा वा देशको आर्थिक हितलाई प्रतिकुल असर गरेमा हड्ताल रोक्ने वा संगठनको क्रियाकलापहरुलाई निषेध गर्न अधिकार कानुनले सरकारलाई दिन्छ । कानुन अनुसार हड्ताल

कानुनसम्बत हुनको लागि युनियनका सदस्यहरु मध्ये ६० प्रतिशतले गोप्य मतदानमा हड्तालको समर्थन गर्नु पर्छ र युनियनले हड्ताल भन्दा अगाडि सुचना दिनु पर्छ ।

२००६ को युद्धविराम पछि माओवादी ट्रेड युनियनहरुले कामदारहरुलाई संगठित गरे र बृहत रूपमा व्यवसायीहरुलाई भयभित पारे । माओवादीले काम बन्दलाई प्रेरित गरे, हिसां र भय द्वारा जर्जरस्ती गरे विभिन्न आर्थिक क्षेत्रहरुमा कामदारहरुलाई असाधारण कठिनाईहरु उत्पन्न गरे । जनवरि १० मा नेकपा माओवादी संबद्ध अखिल नेपाल सिलाई मजदुर युनियनले पसलमा कादारहरुलाई नियुक्ति पत्रको माग गर्दै काठमाडौंमा एउटा सिलाई पसल बन्द गराए । बताइएअनुसार पसल बन्द रह्यो र मालिकले पेशागत संझठनबाट फोनहरु प्राप्त गरिरह्यो तर चेतावनी पाएन । सेटेम्बरको शुरुवातमा माओवादी संबद्ध अखिल नेपाल ट्रेड युनियन महासंघले वारा जिल्लाका डावर नेपाल, नरायणी रोलिङ मिल्स, विरगञ्ज खाद्य उद्योग, त्रिवेणी इम्पेक्स र पशुपति उद्योगहरुलाई बन्द गरायो । तीन हप्ता पछि डावर नेपाल खुल्न सफल भयो ।

मध्य सेटेम्बरमा श्रम आन्दोलनले कोकाकोला कम्पनीको कार्य अवरुद्ध पार्यो । सेटेम्बर १८ मा श्रम संगठनका सदस्यहरुले वोटलर्स नेपाल (तराई) लिमिटेडको गेट बन्द गरे परिणाम स्वरूप तीन दिन गैर कानुनी बन्द भयो र व्यवस्थापन उद्योग परिसरमा प्रवेश गर्न सकेन । सेटेम्बर २१ मा एक गैरकानुनी श्रम आन्दोलन वोटलर्स नेपाल लिमिटेड ३ दिनको लागि बन्द भयो ।

(ख) संगठन गर्ने र सामुहिक रूपमा लेनदेन र सौदाबाजी गर्ने अधिकार

कानुनले सामुहिक रूपमा लेनदेन सौदाबाजी गर्ने अधिकार दिएको छ, तर कानुनको प्रावधानहरु लागु गर्ने संरचनाहरु स्थापना भएनन् । सरकारले युनियनहरुलाई स्वतन्त्र रूपमा र कुनै हस्तक्षेपबिना कार्य संचालन गर्ने अनुमति दियो । सामुहिक लेनदेन सौदाबाजी सहमतिले संझठित क्षेत्रमा अनुमति बिना १० प्रणिशत ज्यालादरहरुलाई समेट्यो: तर पनि हड्तालका कानुनका व्यवधान र श्रम नेताहरुको अनुभवहिनताको कारणले साधारणत श्रम सामुहिक लेनदेन कसौदाबाजी लाई पुर्ण रूपले प्रभावकारी रूपमा प्रयोग गर्न बृहत रूपमा असमर्थ रह्यो । नेपाली पेशागत संगठनहरुको महासंघका अनुसार नँया स्थापना भएका उद्योगहरुमा सामुहिक लेनदेन सौदाबाजी त्यक्ति प्रभावकारी थिएन तर राम्रोसग स्थापित उद्योगहरुमा यो सफल थियो । धेरै कामदारहरुले संघ खोल्न खोजेकोमा धम्की र बर्खास्दगी पाए ।

निर्यात प्रशोधन गर्ने क्षेत्रहरु छैनन्

(ग) बाध्यात्मक वा अनिवार्य श्रम निषेध

कानुनले बालबालिका बाट लगायत बाध्यात्मक वा अनिवार्य श्रमलाई निषेध गर्दछ, तर पनि त्यस्ता कार्यहरुको खबरहरु प्राप्त भए । श्रम मन्त्रालयले सानो औपचारिक क्षेत्रमा मात्र बाध्यात्मक श्रम विरुद्ध कानुन लागु गर्यो ।

सरकारद्वारा कमैया निषेध ऐन २००२ को लागु गराई असमान थियो, कमैया पुर्ववन्धक श्रमिकहरुको सामाजिक समायोजन कठिन थियो । मुख्य रूपमा दाङ, बाँके र कञ्चनपुर जिल्लाहरुमा बस्ने जम्मा १८,४०० कमैयाहरु मध्ये जम्मा पुस्थापितहरुको संख्या १४,६७७

पुन्याउदै सरकारले वर्ष भरिमा थप २,६५८ कमैयाहरु पुनस्थापित गयो । पुर्नस्थापित नभएका धेरैजसो कमैयाहरु बर्दिया र कैलाली जिल्लाहरुमा बसोबास गर्दथे ।

(घ) बाल श्रम निषेध र रोजगारीको न्युनतम उमेर

कानुनले बालबालिकालाई उद्योग खानी वा अरु ६० प्रकारका जोखिमपूर्ण काममा लगाइने छैन भन्ने कुरा प्रष्ट गर्दछ र १४ देखि १६ वर्ष सम्मका बालबालिकालाई ३६ घण्टे कार्यहप्ता (दिनको ६ घण्टा र हप्ताको ६ दिन विहान ६ बजे देखि साझै ६ बजे सम्म) तोक्दछ । सन् २००० को बालश्रम ऐन अर्थतन्त्रको औपचारिक जस्तै पर्यटन, चुरोट वा कार्पेट उद्योग तथा खानिमा मात्र लागु हुन्छ ।

विशेष गरी बृहत अनौपचारिक क्षेत्रमा बाल श्रम एउटा उल्लेखनिय समस्या थियो । यसमा पेशाहरु जस्तै मजदुरी, भुत्रा उठाउने र हुँडा फोर्ने पर्दथे । लागु गर्नको लागि समर्पित श्रोतहरु सिमीत थिए र गैर सरकारी संस्थाहरुले अनुमान गरेका थिए २६ लाख बालबच्चा जसमध्ये धेरैजसो केटी थिए, श्रम शक्तिमा भाग लिन्थे । त्यो संख्या मध्ये १७ लाख बालिकाहरुले पुरा समय काम गर्दथे । कृषि क्षेत्रमा ९५ प्रतिशत बाल श्रमिकहरु थिए ।

कानुनले बालबालिकाहरुको रोजगारिको लागि न्युनतम उमेर उद्योगहरुमा १६ वर्ष र कृषिमा १४ वर्ष तोकेको छ । र यसले बालबालिकाको लागि काम गर्ने बातावरण उपयुक्त हुनुपर्ने प्रावधान बनाएको छ । रोजगार दाताहरुले १४ देखि १६ वर्ष सम्मका संपुर्ण कामदारहरुको रेकर्ड राख्नु पर्दछ । कानुनले अबैधानिकरूपमा बालबालिका काममा लगाउनेहरुलाई निदिष्ट जरिवाना तोकेको छ । तर पनि आवश्यक नियम कानुनहरु पुर्ण रूपमा लागु गराएको छैन । अनुमानित ६० प्रतिशत कामदार बालबालिका विद्यालय पनि जाने गर्दथे ।

बालश्रम ऐन र कार्य लागु गराउन जिम्मेवार श्रम मन्त्रालयको लागु गर्ने संबन्धमा मिश्रित रेकर्ड थियो मन्त्रालयका अनुसार वर्ष भरिमा १० जना श्रम निरीक्षकहरु खटाइएका थिए । श्रम मन्त्रालयले जनाएको छ कि जुलाइमा अन्त्य हुने १२ महिने समयाबधिमा यसले देश भरिमा ८५१ वटा श्रम निरीक्षण गरेको छ । निरीक्षकहरुले कुनै पनि काम गरि रहेको बच्चा फेला पारेनन् र कुनै कानुनी कार्यवाहि पनि गरिएन ।

(ड) कामका स्वीकार्य अवस्थाहरु

सेटेम्बर १७ देखि लागु हुने गरी अदक्ष श्रमिकको लागि न्युनतम ज्याला लगभग रु ४,६०० (६५ डलर) थियो । रु ३०५० (४३ डलर) आधारभुतको तलबको रूपमा र १,५५० (२२ डलर) भत्ताको रूपमा । अर्धदक्ष श्रमिकको ज्याला रु ४,६५० (६६ डलर), दक्ष जनशक्तिहरुको रु ४,७६० (६७ डलर) तथा अतिदक्ष श्रमिकहरुको रु ४,९५० (७० डलर) तोकिएको थियो । सरकारका प्रतिनिधी मालिक र श्रमिक सम्मिलित त्रीपक्षीय संयन्त्र द्वारा यो ज्याला बढाउन सम्भव छ अनौपचारिक सेवा क्षेत्र र कृषिको ज्याला लयभय ५०% जति कम थियो कानुनले ४८ घण्टे कार्य हप्ता तोकेको छ जसमा प्रत्येक हप्ता १ दिन बिदा, प्रयेक ८ घण्टाको काम पछि आधा घण्टा आराम तोकेको छ र अतिरिक्त समय कार्यलाई प्रत्येक घण्टा ५०% अतिरिक्त समय भत्ता सहित साप्ताहिक २० घण्टमा सिमित गरेको छ । यी मध्ये कुनै पनि न्युनतम ज्यालाहरु कामदार र

उसको परिवारको उचित जीवनस्तरको लागि प्रयाप्त भएनन् । श्रम नियमहरु विदेशी र स्थानान्तर गरेका श्रमिकहरुमा लागु हुन्छ ।

सरकारले व्यावसायिक स्वास्थ्य र सुरक्षाको स्तर तय गरेको छ र कानुनले अन्य सुविधाहरु जस्तै संचय कोष र मातृ सुविधा ताकेको छ । सरकारले कानुनका प्रावधानहरु लागु गर्नको लागि आवश्यक नियन्त्रक र प्रशासकीय संरचनाहरु शृजना नगरेको कारणले कानुन लागु गर्ने काम अलि ढिलो थियो । जागिर गुमाउने डर बिना कामदारहरुसँग आफुहरुलाई खतरापुर्ण कार्य आवश्यकताहरुबाट हटाउने अधिकार थिएन । यद्यपि कानुनले श्रम अधिकृतहरुलाई रोजगारदाताहरुलाई असुरक्षित अवस्थाहरु परिवर्तन गर्न आदेश दिने अधिकार दिएको सुरक्षा स्तर लागु गर्ने काम न्युन रह्यो ।